

UNIVERZITET U SARAJEVU – FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA HISTORIJU

ZAVRŠNI RAD

Operacija “Namjerna sila” 1995. i završetak rata u Bosni i
Hercegovini

Mentor: prof. dr. Husnija Kamberović

Student: Elmedin Salihagić

Sarajevo, septembar 2024.

UNIVERSITY OF SARAJEVO – FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF HISTORY

MA THESIS

Operation „Deliberate Force“ 1995 and the end of the war in
Bosnia and Herzegovina

Mentor: prof. dr. Husnija Kamberović

Student: Elmedin Salihagić

Sarajevo, september 2024.

Sažetak

Ovaj magistarski rad istražuje operaciju "Namjerna sila" i njenu ulogu u okončanju rata u Bosni i Hercegovini. Cilj ovog rada je istražiti složenosti ovog ključnog historijskog događaja. Vojna intervencija predvođena NATO-om od 30. augusta do 20. septembra 1995. godine označila je prekretnicu u ratu u Bosni, koji je trajao od 1992. do 1995. godine i prouzrokovao široka razaranja, gubitke života i humanitarnu krizu. Rad koristi različite metode, uključujući analizu izvora, tematski, hronološki i komparativni pristup, kako bi analizirala širi kontekst koji je prethodio operaciji "Namjerna sila" i njen uticaj na okončanje rata. Precizni zračni udari NATO-a na ključne vojne ciljeve poslali su snažnu poruku međunarodne zajednice protiv nasilja i zločina protiv čovječnosti u Bosni. Iako je operacija značajno uticala na završetak rata, mnoge dileme ostaju nerazjašnjene. Ovo istraživanje ispituje političke, vojne i humanitarne faktore koji su oblikovali događaje i posljedice operacije, kao i šira pitanja odnosa međunarodne zajednice sa sukobljenim stranama. Kroz ovu analizu, cilj rada je dublje razumjeti kako je operacija "Namjerna sila" uticala na kraj rata i koje su dugoročne implikacije ostavila na regiju.

Ključne riječi: operacija "Namjerna sila", Bosna i Hercegovina, NATO, vojna intervencija, rat, međunarodni odnosi, humanitarna kriza, politička stabilnost

Abstract

This master's thesis investigates Operation "Deliberate Force" and its role in ending the war in Bosnia and Herzegovina. The aim of this study is to explore the complexities of this crucial historical event. The NATO-led military intervention from August 30 to September 20, 1995, marked a turning point in the Bosnian War, which lasted from 1992 to 1995 and caused widespread devastation, loss of life, and a humanitarian crisis. The study employs various methods, including source analysis, thematic, chronological, and comparative approaches, to analyze the broader context preceding Operation "Deliberate Force" and its impact on ending the war. NATO's precise airstrikes on key military targets sent a strong message from the international community against violence and crimes against humanity in Bosnia. Although the operation significantly influenced the war's conclusion, many dilemmas remain unresolved. This research examines the political, military, and humanitarian factors shaping the events and outcomes of the operation, along with broader issues of the international community's relations with the warring parties. Through this analysis, the thesis aims to deepen the understanding of how Operation "Deliberate Force" impacted the war's end and its long-term implications for the region.

Key words: Operation "Deliberate Force," Bosnia and Herzegovina, NATO, military intervention, war, international relations, humanitarian crisis, political stability.

SADRŽAJ

UVOD	2
Pregled literature	5
Neodlučnost međunarodne zajednice za prekid rata u Bosni i Hercegovini	10
Manje vojne operacije kao uvod u “Namjernu silu”	12
Neuspjeh diplomatije u postizanja mira	16
Situacija na terenu neposredno pred operaciju “Namjerna sila”	18
Humanitarna noćna mora, Srebrenica i Žepa.....	19
Markale, posljednji test za zapad	22
Vojno stanje među zaraćenim stranama u augustu 1995.	23
Operacija “Namjerna sila” - Zračne akcije, avioni, oružje, mete i ciljevi	26
Zračna armada i arsenal korišten u operaciji “Namjerna sila”	26
Taktički okvir i ciljevi operacije “Namjerna sila”	30
Operacija “Namjerna sila” - hronologija događaja od prvog do posljednjeg dana operacije	34
Operacije na kopnu za vrijeme i poslije “Namjerne sile”	42
Analiza operacije “Namjerna sila” - uspjeh, reakcije, posljedice, kontroverze	45
Koalicioni napor ili američki show?.....	48
“Namjerna sila” u kulturi sjećanja	49
Dejtonski sporazum i završetak rata u Bosni i Hercegovini	52
ZAKLJUČAK	56
LITERATURA	59
Izvori	59
Literatura.....	60
Internet	63
Lista skraćenica	64

UVOD

Nelson Mandela je jednom prilikom rekao: "Svrha proučavanja historije nije omalovažavanje ljudskih djela, niti plakanje nad njima ili mržnja prema njima, već razumijevanje istih." Ove riječi ističu suštinu historijske analize i naglašavaju njen značaj u shvatanju složenosti naše kolektivne prošlosti. Historija nije samo hronika događaja; ona nam pruža prizmu kroz koju možemo istraživati motivacije, odluke i posljedice koje su oblikovale društva kroz vrijeme. Kroz dublje razumijevanje prošlosti možemo obogatiti naše trenutno shvatanje i usmjeriti buduće napore ka postizanju boljeg svijeta.

Ovaj magistarski rad usmjeren je na jedan od ključnih događaja u modernoj historiji Bosne i Hercegovine - operaciju "Namjerna sila" (eng. *Deliberate Force*), vojnu intervenciju koju su predvodile snage NATO-a 1995. godine. Operacija, koja je trajala od 30. augusta do 20. septembra 1995., predstavljala je prekretnicu u ratu u Bosni i Hercegovini, označavajući značajan preokret u političkom i vojnom pejzažu regije. Tokom rata u Bosni, koji je trajao od 1992. do 1995. godine, zemlja se suočila sa strašnim razaranjima, gubitkom života i humanitarnom krizom. Operacija "Namjerna sila", kao odgovor na brutalnost i nasilje koje su provodile vojne snage bosanskih Srba, imala je za cilj zaustavljanje napada, zaštitu civilnog stanovništva i stvaranje osnove za političku stabilnost i mir.

Istraživanje se temelji na kombinaciji kvalitativnih i kvantitativnih metoda kako bi se pružila sveobuhvatna analiza operacije "Namjerna sila" i njenog utjecaja na završetak rata u Bosni i Hercegovini. Cilj je bio istražiti političke, vojne i humanitarne aspekte operacije te njihovu međusobnu povezanost i dugoročne posljedice. Ovaj rad koristi historijsku, komparativnu, kvalitativnu te kvantitativnu analizu kako bi se pružio cjelovit i detaljan pregled događaja. Historijska analiza uključuje pregled primarnih i sekundarnih izvora kako bi se razumjeli ključni događaji, odluke i aktivnosti koje su dovele do operacije "Namjerna sila". Korišteni su arhivski materijali, dokumenti NATO-a, izvještaji međunarodnih organizacija, te publikacije i memoari ključnih aktera. Komparativna analiza koristi se za upoređivanje sličnih slučajeva međunarodnih vojnih intervencija kako bi se identificirale specifične karakteristike operacije "Namjerna sila" i njen utjecaj na kraj rata u Bosni i Hercegovini. Kvalitativna analiza obuhvata intervju s vojnim stručnjacima, političarima i civilima, pružajući dublji uvid u percepcije i iskustva vezana za operaciju "Namjerna sila". Ovi intervjui omogućili su razumijevanje subjektivnih aspekata i individualnih perspektiva koje su ključne za cjelovitu

analizu. Kvantitativna analiza koristi statističke podatke o vojnom kapacitetu, broju zračnih napada, civilnim žrtvama i ekonomskim posljedicama kako bi se omogućilo objektivno vrednovanje uspjeha i posljedica operacije.

Struktura rada podijeljena je na četiri ključna poglavlja. Prvo poglavlje analizira kontekst dešavanja koji je prethodio operaciji, uključujući neodlučnost međunarodne zajednice za prekid rata u Bosni i Hercegovini. Proučavaju se politički, vojni i diplomatski faktori koji su doprinijeli neodlučnosti međunarodne zajednice u suočavanju s eskalacijom sukoba. Kontroverze i izazovi međunarodne reakcije na rat, uključujući rasprave o primjeni vojne intervencije i ulogu međunarodnih organizacija, detaljno su istraženi. Drugo poglavlje istražuje situaciju na terenu neposredno pred operaciju "Namjerna sila", uključujući genocid i napade na civile. Detaljno se analiziraju vojni kapaciteti, strategije i taktike korištene u sukobu. Treće poglavlje pruža detaljan pregled zračnih akcija operacije "Namjerna sila", uključujući korištene avione, oružje i ciljeve. Posebna pažnja posvećuje se odabiru meta i ciljeva, uključujući vojne objekte, infrastrukturu i komunikacijske čvorišta. Četvrto poglavlje vrši duboku analizu provedbe operacije, njenog utjecaja i rezultata. Proučavaju se različite perspektive o uspjehu operacije, reakcije lokalnih zajednica, kratkoročne i dugoročne posljedice, te kontroverze i kritike koje su se javile u vezi s provedbom operacije. Posljednje poglavlje istražuje proces potpisivanja i implementacije Dejtonskog sporazuma kao završnog čina rata u Bosni i Hercegovini.

Prikupljanje podataka za ovo istraživanje obuhvatilo je širok spektar primarnih i sekundarnih izvora. Primarni izvori uključuju dokumente NATO-a, službene izvještaje, planove operacija, komunikaciju između ključnih vojnih i političkih lidera, arhivske materijale iz arhiva Ujedinjenih nacija, međunarodnih organizacija i vlada zemalja učesnica, te polustrukturirane intervju s vojnim stručnjacima, političarima i civilima koji su direktno učestvovali ili bili pogođeni operacijom "Namjerna sila". Sekundarni izvori uključuju knjige, članke i studije relevantne za temu istraživanja, novinske članke, televizijske izvještaje i druge medijske publikacije iz vremena operacije, te radove i analize akademskih stručnjaka iz područja historije, međunarodnih odnosa, vojne strategije i humanitarnih studija.

Jedan od glavnih izazova u izradi ovog magistarskog rada je pronalazak relevantne literature. Nedostatak dostupnih izvora može ograničiti obuhvat istraživanja i kvalitetu analize, te zahtijeva dodatne napore u pronalaženju relevantnih radova iz drugih disciplina ili izvora izvan lokalnog akademskog konteksta. Osim toga, analiza različitih perspektiva i mišljenja

unutar dostupne literature predstavlja izazov, jer integrisanje različitih teorijskih okvira i stavova zahtijeva kritičko razmišljanje i analitičke vještine.

Kombinacija tematske i hronološke metode osigurava cjelovitu analizu teme. Tematska metoda omogućava detaljno istraživanje ključnih tema i koncepta vezanih uz međunarodnu intervenciju, dok hronološka metoda omogućava strukturiranje analize prema vremenskom toku događaja. Ovakav metodološki pristup omogućava sveobuhvatnu analizu kompleksnosti i konteksta koji su oblikovali Bosnu i Hercegovinu tokom ovog kritičnog perioda, te pruža uvid u značaj međunarodnih intervencija u postizanju mira i stabilnosti. Glavna teza ovog istraživanja nije samo sukob u Bosni i Hercegovini, već i spremnost međunarodne zajednice da djeluje kako bi zaustavila nepravdu. Sukob u BiH služi kao pozadina za istraživanje uloge međunarodne zajednice u suzbijanju kršenja ljudskih prava, osiguravanju mira i promicanju stabilnosti. Istraživanje postavlja pitanje do koje mjere međunarodna zajednica preuzima odgovornost za zaštitu ljudskih prava i osiguravanje pravde u konfliktnim situacijama poput one u Bosni i Hercegovini.

Pregled literature

U našoj domaćoj akademskoj zajednici, konkretno operaciji "Namjerna sila" nije posvećena prevelika pažnja. Ovo zanemarivanje je značajno ograničilo obuhvat istraživanja i kvalitetu analize u ovom magistarskom radu. Uspostavljanje sveobuhvatnog pregleda i analize zahtijeva pristup širokom spektru izvora i perspektiva, što je otežano nedostatkom literature specifično posvećene ovoj temi unutar naše akademske zajednice. Nedostatak dostupnih izvora zahtijevao je dodatne napore u pronalaženju relevantnih radova iz drugih disciplina ili izvora izvan lokalnog akademskog konteksta. U potrazi za relevantnim informacijama, bilo je potrebno konsultirati međunarodne akademske radove, arhivske materijale, dokumente NATO-a i izvještaje međunarodnih organizacija. Ova potraga za izvorima izvan domaće akademske zajednice bila je neophodna kako bi se osigurala cjelovita analiza operacije "Namjerna sila" i njenog utjecaja na završetak rata u Bosni i Hercegovini.

Michael O. Beale, major u Zračnim snagama Sjedinjenih Američkih Država i član Škole za napredne studije zračne moći (eng. *School of Advanced Airpower Studies*), u svojoj knjizi "Bombs Over Bosnia: The Role of Airpower in Bosnia-Herzegovina" detaljno istražuje ulogu zračne moći u konfliktu u Bosni i Hercegovini. Beale analizira operacije "Deny Flight" i "Deliberate Force", te njihov utjecaj na postizanje mirnog rješenja sukoba u Bosni i Hercegovini. Knjiga nudi dubinski pregled kako su zračne operacije korištene kao sredstvo pritiska i kako su doprinijele konačnom cilju - obustavljanju neprijateljstava i uspostavi mira. Bealeova analiza se fokusira na strateške odluke, planiranje i provedbu vojnih operacija, kao i na međunarodnu diplomatiju koja je pratila vojne akcije. Autor istražuje složenost vođenja zračnih operacija u okruženju gdje su politički i vojni ciljevi bili visoko isprepleteni, a rizici visoki. Osim što pruža uvid u vojne aspekte konflikta, Beale također istražuje kako je zračna moć utjecala na političke procese i odluke koje su vodile prema miru. Kroz analizu ovih operacija, Beale pokazuje kako moderna zračna moć može služiti kao ključno sredstvo u rješavanju međunarodnih sukoba.

Richard Holbrooke, koji je bio ključna figura u pregovorima kao glavni američki pregovarač, u svojoj knjizi "To End a War" pruža fascinantno i temeljito svjedočanstvo o pregovaračkom procesu koji je doveo do Daytonskog mirovnog sporazuma, čime je okončan rat u Bosni i Hercegovini. Holbrooke pruža detaljan unutarnji pogled na složene i često napete pregovore koji su prethodili postizanju sporazuma 1995. godine. Knjiga nudi izuzetno detaljan prikaz događaja, politika i ličnosti koje su oblikovale kraj jednog od najkrvavijih sukoba u

Evropi nakon Drugog svjetskog rata. Holbrooke opisuje kako je, uz podršku američke administracije predvođene tadašnjim predsjednikom Billom Clintonom, uspio okupiti lidere zaraćenih strana i uvjeriti ih da pristanu na kompromise potrebne za postizanje mira.

John A. Tirpak, u članku "Deliberate Force", objavljenom u Air Force Magazine analizira strateške i operativne aspekte ove zračne kampanje. Njegova analiza uključuje detalje o planiranju i izvršenju zračnih napada, korišćenim vojnim sredstvima, ciljevima koji su bili meta udara, te efektima kampanje na tok rata. Tirpak naglašava značaj preciznih zračnih udara i tehnološke nadmoći NATO snaga, koje su omogućile efikasno gađanje vojnih ciljeva uz minimalne civilne žrtve. On takođe razmatra političke implikacije operacije, uključujući kako je međunarodna zajednica reagovala na nasilje u Bosni i Hercegovini i koje su lekcije naučene iz ove intervencije.

Robert C. Owen je autor dva značajna djela koja se bave operacijom "Namjerna sila": "Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning" i "Operation Deliberate Force: A Case Study on Humanitarian Constraints in Aerospace Warfare". U knjizi "Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning", Owen analizira kako je NATO koristio zračnu moć kao sredstvo za postizanje vojnih i političkih ciljeva. Djelo pruža sveobuhvatan pregled planiranja, izvršenja i evaluacije zračne kampanje, naglašavajući značaj preciznih udara i koordinacije među savezničkim snagama. Owen se bavi i tehnološkim aspektima operacije, uključujući korištenje naprednih sistema za navođenje i kontrolu vatre, što je omogućilo precizno gađanje ciljeva i minimiziranje kolateralne štete. Ova knjiga je ključni resurs za razumijevanje kompleksnosti vođenja modernih zračnih operacija i njihove efikasnosti u postizanju željenih rezultata. U drugom djelu, "Operation Deliberate Force: A Case Study on Humanitarian Constraints in Aerospace Warfare", Owen istražuje humanitarne izazove s kojima su se suočavale NATO snage tokom operacije. Ovo djelo naglašava kako su humanitarna razmatranja uticala na vojno planiranje i izvršenje zračnih napada. Owen diskutuje o etičkim dilemama i operativnim ograničenjima koja su proizašla iz potrebe za zaštitom civilnog stanovništva, te kako su ta ograničenja balansirana sa vojnom učinkovitošću. Pored toga, knjiga se bavi i međunarodnim pravnim okvirima koji su regulisali upotrebu sile i zaštitu civila tokom konflikta.

Tim Ripley je autor značajnog djela "Operation Deliberate Force: The UN and NATO Campaign in Bosnia 1995", a ova analiza obuhvata razne dimenzije operacije, uključujući strateško planiranje, izvršenje zračnih napada i njihove taktičke aspekte, te političke i

diplomatske kontekste koji su pratili vojnu intervenciju. Autor se fokusira na operativne izazove s kojima su se suočavale savezničke snage, uključujući koordinaciju među različitim vojskama i upotrebu naprednih tehnologija za precizno gađanje ciljeva. Jedan od ključnih doprinosa Ripleyjevog djela je njegovo detaljno dokumentovanje vojnih akcija i njihova analiza u kontekstu međunarodnog prava i humanitarnih normi.

Anthony M. Schinella, dugogodišnji analitičar u američkim obavještajnim službama, u svojoj knjizi "Bombs without Boots: The Limits of Airpower" pruža temeljito istraživanje koje ocjenjuje učinkovitost zračne moći u vojnim operacijama bez angažmana kopnenih snaga. Schinella detaljno analizira ograničenja i izazove upotrebe zračne moći kao samostalnog sredstva vojnog pritiska, pružajući uvid u ključne faktore uspjeha i neuspjeha takvih operacija. David Harland, iskusni stručnjak za međunarodne odnose i humanitarno pravo, u svom članku "Never again: International intervention in Bosnia and Herzegovina" detaljno istražuje i kritički ispituje ulogu UNPROFOR-a (Zaštitne snage Ujedinjenih naroda) i drugih međunarodnih aktera, te analizira kako su njihove akcije ili ipak odsustvo akcije utjecale na tok i ishod sukoba. Harlandova analiza pruža dublji uvid u kompleksnost međunarodne reakcije na sukob u Bosni i Hercegovini. Kurt F. Miller, u svom djelu "Deny Flight and Deliberate Force: An Effective Use of Airpower?", istražuje i analizira upotrebu zračne moći u operacijama "Deny Flight" i "Deliberate Force". Millerova analiza fokusira se na strateške i taktičke aspekte ovih operacija, te njihov utjecaj na vojni i politički ishod sukoba.

Knjige i studije međunarodnih autora pružaju dubinski uvid u strateške i operativne aspekte intervencija NATO-a, no jednako je važno sagledati i regionalne perspektive koje dodatno osvjetljavaju kompleksnost konflikta u Bosni i Hercegovini. Regionalni autori nude specifične uvide u lokalne dinamike, političke odluke i društvene implikacije rata i mirovnih napora, čime doprinose cjelovitijem razumijevanju događaja. Marijana Giba, u svom djelu "Posthladnoratovska diplomacija prinude – Balkanski ratovi i 'odmetnute' države: Bosna, Kosovo, Afganistan i Irak", pruža detaljan uvid u međunarodne diplomatske strategije koje su korištene tokom i nakon Hladnog rata u rješavanju sukoba u „odmetnutim državama“, s posebnim fokusom na Bosnu i Hercegovinu. Autorica analizira specifične primjere diplomatske prinude koji su imali direktan utjecaj na završetak rata, objašnjavajući međunarodne faktore koji su doprinijeli mirovnim naporima i stabilizaciji regije. Tokić Marić, u djelu "Rješenje hrvatskog pitanja za europsku Bosnu i Hercegovinu", pruža važan doprinos razumijevanju hrvatske perspektive na događaje tokom i nakon rata u Bosni i Hercegovini.

Marić analizira ključne političke i vojne odluke koje su oblikovale hrvatsku strategiju u kontekstu šireg regionalnog sukoba.

Smail Čekić, kroz tri toma djela "Dejtonski mirovni sporazum - legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini", detaljno istražuje kompleksnost i kontroverze vezane za Dejtonski sporazum. Čekić naglašava kako je sporazum doveo do legalizacije genocida počinjenog tokom rata u Bosni i Hercegovini, pružajući kritički osvrt na međunarodne pravne i političke aspekte sporazuma. Djelo Rasima Delića "Armija Republike Bosne i Hercegovine: Nastanak, razvoj i odbrana zemlje" pruža iscrpan pregled razvoja Armije RBiH i njenih vojnih strategija tokom rata. Delić, kao jedan od ključnih vojnih lidera, nudi jedinstven uvid u unutrašnje procese formiranja i djelovanja armije, kao i izazove s kojima su se suočavali tokom sukoba. Ovo djelo je dragocjen izvor za razumijevanje vojnih aspekata rata i strategija odbrane koje su korištene.

U članku "Masakr na Markalama, 5. februar 1994.", Karović-Babić detaljno istražuje jedan od najtežih incidenata tokom opsade Sarajeva. U ovom članku, objavljenom u časopisu „Pregled: časopis za društvena pitanja“, autorica analizira okolnosti koje su dovele do masakra, vojne strategije koje su korištene, te reakcije međunarodne zajednice na ovaj tragičan događaj. Kroz temeljitu analizu dostupnih izvora, Karović-Babić prikazuje složenost situacije i brutalnost sukoba, pružajući ključne uvide u humanitarne posljedice rata. Njen drugi značajan članak, "Masakr ispred gradske tržnice Markale. 28. augusta 1995. godine", objavljeno u „Prilozima“ Instituta za historiju u Sarajevu, nadovezuje se na prethodni rad i istražuje drugi veliki napad na sarajevsku tržnicu. Ovaj rad pruža detaljan pregled događaja, uključujući analizu balističkih podataka, svjedočenja preživjelih i reakcije međunarodnih aktera. Njena istraživanja naglašavaju važnost dokumentovanja ratnih zločina i njihovih posljedica na civilno stanovništvo. U članku "Formiranje Snaga za brze reakcije (RRF) od Pariskih konsultacija do napada na Srebrenicu," objavljenom u časopisu Historijska traganja, Karović-Babić analizira formiranje i djelovanje Snaga za brze reakcije (RRF) koje su imale ključnu ulogu u vojnoj intervenciji tokom rata. U zborniku radova "Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995–2020: Uzroci, razmjere i posljedice", autori su se fokusirali na različite aspekte ovog genocida, uključujući njegove uzroke, razmjere i dugoročne posljedice po bošnjačku zajednicu. Ovi radovi pružaju duboku analizu političkog i vojnog konteksta koji je doveo do genocida, istražujući ulogu međunarodne zajednice, kao i utjecaj ovih događaja na proces pomirenja i tranzicijsku pravdu u postratnom periodu.

Osim analiziranih ključnih djela, ovaj magistarski rad koristi i brojne druge izvore koji doprinose sveobuhvatnom razumijevanju operacije "Namjerna sila" i njenog utjecaja na završetak rata u Bosni i Hercegovini. Korišteni su raznovrsni izvori uključujući internet stranice, video zapise, novinske članke, kao i izvještaje međunarodnih organizacija. Ovi dodatni materijali pružili su bogatstvo informacija i različite perspektive, omogućujući detaljnu i temeljitu analizu kompleksnih događaja i njihovih posljedica. Kombinacija pisanih izvora i multimedijalnih materijala osigurala je multidisciplinarni pristup, obogaćujući istraživanje i omogućujući dublje razumijevanje konteksta i značaja "Namjerne sile".

Neodlučnost međunarodne zajednice za prekid rata u Bosni i Hercegovini

Rat u Bosni i Hercegovini započeo je početkom aprila 1992. godine. Dana 5. i 6. aprila, u Sarajevu su postavljene barikade, što je označilo početak sukoba u glavnom gradu. Napad na Zvornik, na istoku Bosne, uslijedio je 8. aprila, kada su srpske paravojne formacije napale grad, uključujući policijsku stanicu. Bijeljina je već početkom aprila bila zahvaćena nasiljem, dok se Sarajevo ubrzo našlo pod opsadom, a sukobi su se širili na sve veći dio zemlje. Bosanski Srbi, koji su se protivili nezavisnosti, počeli su granatirati glavni grad sa okolnih brda. Također su blokirali puteve i prekinuli dovod struje i vode. Više od tri godine glavni grad je bio pod opsadom, a njegovi stanovnici su neprestano strahovali za svoje živote. Uprkos užasnoj prirodi rata u Bosni i Hercegovini, međunarodna zajednica reagirala je sporo i tromo. Zvanični razlog bio je davanje prostora zaraćenim stranama da same dođu do mirnog rješenja, iako se već rano znalo da od toga nema ništa. Neodlučnost međunarodne zajednice prolongirala je sukob i omogućila etničko čišćenje i masovna ubistva velikih razmjera. Desetine hiljada ljudi izgubilo je svoje živote, još više ih je ostalo istraumatizirano, a država se i danas, trideset godina poslije, bori sa saniranjem štete nastale u ratu. Da li je ta humanitarna katastrofa mogla biti spriječena i gdje tražiti krivca?

U redovima zapadnih sila postojao je nedostatak konsenzusa po pitanju rata u Bosni. Štavište, NATO saveznici bili su različito raspoloženi prema različitim zaraćenim stranama. Na primjer, Njemačka je bila prijateljski nastrojena prema Hrvatima, Grčka prema Srbima, a Turska prema Bošnjacima. Od vodećih NATO saveznika, SAD je na rat u Bosni i Hercegovini gledala kao na evropski problem, dok je Evropa odbijala zauzeti čvrst stav.¹ Kasnije su Sjedinjene Američke Države bile najviše za upotrebu sile u Bosni, dok je Ujedinjeno Kraljevstvo bilo na drugom kraju spektruma i protiv upotrebe sile jer bi to bilo skretanje sa puta nepristrasnog očuvanja mira. Francuski stavovi poklapali su se sa Britanskim, ali ne nužno iz istih razloga.² Rusija je nakon raspada Sovjetskog Saveza bila slaba, ali ju je Zapad smatrao suštinskim uticajem na Srbe.³ Rusija je slijedila zapadnu politiku, ali je imala rezerve prema

¹ Marijana Giba, *Posthladnoratovska diplomacija prinude – Balkanski ratovi i „odmetnute” države: Bosna, Kosovo, Afganistan i Irak*. Libertas međunarodno sveučilište, Zagreb, 2017, 14.

² Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, 2000, 17.

³ David Harland, *Never Again: International Intervention in Bosnia and Herzegovina*, Centre for Humanitarian Dialogue, Ženeva, 19.

nekim odlukama, kao što su zračni napadi NATO-a. Pokušavala je da ublaži antisrpske odluke u razgovorima sa zapadnim silama za koje je vjerovala da su izvan rezolucija UN-a. Naime, Povelja UN-a zabranjuje Vijeću sigurnosti da preduzme prinudne mjere osim kao odgovor na prijetnje međunarodnom miru i sigurnosti.⁴ Poveljom su na raspolaganju jedino bila sredstva koja ne uključuju upotrebu oružane sile, a to su prije svega ekonomske mjere. Kako navodi profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Vladimir Đuro-Degan, takve mjere su učinkovite jedino na duže staze. One prvenstveno pogađaju civilno stanovništvo, a ne vlast koja izdaje pogubne naredbe.⁵

Lord David Owen kritizirao je SAD zbog primjenjivanja visokih moralnih standarda na osnovu apsolutno nulte uključenosti. Kada je SAD imala priliku na početku rata da zauzme dominantnu vojnu ulogu, odbili su smatrajući to problemom Evrope. Owen je također zagovarao mnogo raniju upotrebu zračnih snaga, ne slažući se sa Ministarstvom obrane Ujedinjenog Kraljevstva da se zračna snaga ne može koristiti bez kopnene.⁶ Ovo odlaganje snažne inicijalne reakcije međunarodne zajednice koja bi spriječila dalja krvoprolića žestoko su kritizirali bosanski političari, koji su optužili UN za nerad i ravnodušnost. Predsjednik Alija Izetbegović smatrao je da se Evropa ponašala kukavički i tolerirala agresiju na zemlju koju je sama priznala, sklapajući oči pred genocidom i koncentracionim logorima.⁷ Profesor Smail Čekić smatra da su mnoge vlade na Zapadu svjesno i namjerno negirale agresiju i genocid nad Bošnjacima u početku rata kako ne bi poduzimali mjere koje su predviđene Poveljom Ujedinjenih nacija i Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida.⁸

Vijeće sigurnosti UN-a je 25. septembra 1991. nametnulo opći i potpuni embargo na izvoz oružja u Jugoslaviju.⁹ Vrijeme je pokazalo da je embargo na oružje išao u prilog Srbima koji su naslijedili znatan arsenal iz bivše države. Iako su postojale debate za podizanje embarga, Britanci i Francuzi bili su oštro protiv toga. Stoga je Bosna i Hercegovina morala pronalaziti

⁴ United Nations, "Chapter VII: Action with Respect to Threats to the Peace, Breaches of the Peace, and Acts of Aggression", *Charter of the United Nations*, Article 39-Article 42.

⁵ Vladimir Đuro Degan, „Opsada Sarajeva i pravna odgovornost Vijeća sigurnosti prema Povelji UN", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli*, vol. 2, 2016.

⁶ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 23.

⁷ Alija Izetbegović, *Sjećanja: Autobiografski zapis*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 186.

⁸ Smail Čekić, *Dejtonski mirovni sporazum - legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2005, 987.

⁹ United Nations Security Council, *Resolution 713 (1991) / adopted by the Security Council at its 3009th meeting, on 25 September 1991.*

alternativne načine dolaska do oružja.¹⁰ Mnoge države shvatile su stvarne efekte embarga pa su sklappale oči na alternativnim načinima nabavke oružja.

Manje vojne operacije kao uvod u “Namjernu silu”

Može se reći da je međunarodna intervencija počela raspoređivanjem pomorskih snaga u julu 1992. na Jadranskom moru nakon što su Ujedinjene Nacije nametnule embargo na isporuke oružja svim republikama u bivšoj Jugoslaviji. Ove pomorske snage bile su angažirane da sprovode embargo i sankcioniraju sve one koji ga krše.¹¹

Međutim, prvi korak ka jačem međunarodnom vojnom angažmanu načinjen je 16. oktobra 1992. kada je Rezolucijom 781 Vijeća sigurnosti UN-a (UNSCR) zabranjeno letenje iznad bosanskog neba.¹² S obzirom da niko osim srpske strane nije imao vazdušno-vojne kapacitete, ova odluka direktno je pogađala isključivo bosanske Srbe. U praksi stvari su bile nešto drugačije. Iako je NATO imao ovlaštenje da sruši bilo koji avion koji je kršio Rezoluciju, zbog navodnog straha od obaranja humanitarnih i medicinskih aviona NATO je pooštrio pravila o angažiranju te je Rezolucija faktički postala bezvrijedna. Tako su piloti bosanskih Srba vješto izbjegavali radare leteći nisko i sporo, često u uslovima loše vidljivosti. Stoga ne čudi da se prvi NATO angažman desio tek kasnije. Međutim, NATO je i tada patrolirao nebom iznad Bosne od 16. oktobra 1992. To je bila operacija poznata kao „Nadgledanje neba“ (eng. *Sky Monitor*). Ova operacija je 12. aprila 1993. preimenovana u “Zabrana leta“ (eng. *Deny Flight*) nakon Rezolucije 816. Operaciju je predvodila Peta saveznička taktička zračna snaga NATO-a (5 ATAF), a avione su obezbjedili Sjedinjene Američke Države, Ujedinjeno Kraljevstvo, Francuska, Italija, Holandija, Španija i Turska.¹³ Operacija „Zabrana leta“ koja je trajala više od tri godine nije bila nimalo jeftina, a njen stvaran utjecaj na tok rata bio je marginalan.

Vijeće sigurnosti UN-a je 4. juna 1993 donijelo Rezoluciju 836 kojom je šest bosanskih gradova proglašeno „sigurnim zonama“: Sarajevo, Tuzla, Bihać, Goražde, Srebrenica i Žepa. NATO je trebao pružati vazdušnu podršku jedinicama UNPROFOR-a. Ono što je bilo

¹⁰ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 19.

¹¹ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 18.

¹² United Nations Security Council, *Resolution 713 (1991) / adopted by the Security Council at its 3009th meeting, on 25 September 1991.*

¹³ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 19.

problematično jeste da UNPROFOR nije dobio jasne i precizne odredbe kako sigurne zone trebaju biti zaštićene.¹⁴

Krajem 1993. godine Amerikanci su odlučili da se aktivnije uključe u bosansku krizu, vidjevši nemoć domaćih i evropskih političara da se sukob riješi. Prvo su htjeli popraviti savez bošnjačke i hrvatske strane te su izvršili diplomatski pritisak na Zagreb. Unutar NATO-a, Amerikanci su se zalagali za agresivnije akcije protiv bosanskih Srba nakon prvog zločina na Markalama 4. februara 1994. Francuska i Britanija nastavile su politiku protivljenja agresivnom vojnom pristupu, prije svega jer su imali najviše vojnih trupa na terenu koje bi se time našle na direktnom udaru. Prvi NATO napadi unutar operacije "Zabrana leta" (i prvi NATO napadi generalno) započeli su 28. februara 1994. kada su kod Novog Travnika dva para američkih F-16 vojnih aviona presreli i oborili šest jugoslovenskih Super Galebova.¹⁵ U periodu od aprila 1993. do decembra 1995., NATO je izveo preko 100 000 naleta avionima svih vrsta, ali stvarne pomoći od toga nije imala nijedna strana.¹⁶ Ovom operacijom NATO je nastojao pokazati mišiće, ali ti mišići prosto su izignorisani od strane bosanskih Srba. Bilo je potrebno učiniti mnogo više. Iako je bilo nekih relativno uspješnih napada, oni su bili kratki i ograničeni. Operacija "Zabrana leta" jednim dijelom bila je neuspješna jer su za zračne napade saglasnost morali dati i NATO i UN, što se u praksi pokazalo gotovo nemogućim.¹⁷

Primarni cilj operacije „Zabrana leta“ bio je sprovođenje zračnog nadzora i staranje da se poštuje Rezolucija UNSCR 816 koja je zabranjivala letove iznad Bosne i Hercegovine. Stvarni cilj je bila demonstracija odlučnosti UN-a i NATO-a da se stabilizira situacija u Bosni i Hercegovini kako bi se radilo na mirnom rješenju. Zračni nadzor bio je najjednostavniji način da se NATO uključi u sukob bez direktnog izlaganja svojih trupa neprijateljskom okruženju. Nadalje, zračna flota se uvijek mogla lakše povući u slučaju da stvari izmaknu kontroli. Do tada su vojnici UNPROFOR-a na terenu već pretrpjeli određena ranjavanja. Zaustavljanje srpske agresije vazдушnim snagama je također bila politika nove Clintonove administracije, ponukana vojnim uspjesima na Bliskom Istoku.¹⁸

¹⁴ Anthony M. Schinella, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, Brookings Institution Press, Washington, 2019, 14.

¹⁵ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 20- 21.

¹⁶ Karl P. Mueller, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, 12-13.

¹⁷ Marijana Giba, *Posthladnoratovska diplomacija prinude – Balkanski ratovi i „odmetnute” države: Bosna, Kosovo, Afganistan i Irak*, 16.

¹⁸ Michael O. Beale, *Bombs Over Bosnia: The Role of Airpower in Bosnia-Herzegovina*, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, 1997, 20.

Dakle, Evropa je bila protiv zračnih napada jer su njeni vojnici bili izloženi na terenu, dok su Amerikanci htjeli zračnim napadima stvoriti situaciju u kojoj bi bosanska vlada imala nadmoć nad bosanskim Srbima. NATO se našao pred dilemom da li će se u nastavku upotrebljavati sila ili diplomatija.¹⁹ Tokom operacije “Zabrana leta”, Ujedinjene Nacije oklijevale su koristiti vazdušne snage iz nekoliko razloga. Prije svega, upotreba vazdušnih snaga kao podrška UNPROFOR-u na kopnu mogla je stvoriti pogrešnu percepciju o napuštanju neutralnosti UN-a. Drugi razlog bio je strah da će slabo naoružane trupe UNPROFOR-a postati meta napada i zarobljavanja, te da ih se neće moći adekvatno zaštititi.²⁰ NATO se iz nekoliko razloga borio za vazdušnu kontrolu: da zadrži poziciju neutralnosti i djeluje u okviru mandata UN-a, da ograniči kolateralnu štetu i pokuša vratiti povjerenje javnosti, te da pokuša spriječiti pogoršanje situacije.²¹ Italijanski general i pobornik teorije zračne moći Giulio Douhet jasno je definisao šta zračna moć znači i koja je njena važnost. Prema njemu, kontrola zračnog prostora ključna je za pobjedu u ratu. Rat će biti brz, ali sa manje žrtava. Glavna uloga zračne moći jeste uništenje protivničke vojske i vojne strukture. Kontrola zračnog prostora također ukida potrebu kontrole zemaljskog prostora i kopnenih snaga.²²

Prvo bombardovanje Markala 5. februara 1994. godine promijenilo je zapadno javno mnijenje u korist upotrebe sile kako bi se spriječili slični udari. NATO je neposredno nakon bombardovanja dao Srbima ultimatum da u roku od 10 dana povuku teško naoružanje iz okoline Sarajeva ili će oni biti bombardovani. UN je u teško naoružanje ubrajao sva oklopna vozila, sva protuavionska oružja (osim ručnih bacača) kalibra većeg od 12.7 mm, sve protuavionske i protutenkovske rakete i raketne sisteme, sve rakete zemlja-vazduh, njihove lansirne sisteme i lansirna vozila. Grčka je zaprijetila da će povući svoje avione ako Srbi budu bombardovani, a zbog ultimatumu bila je bijesna i Rusija. Karadžić je odbio ultimatum NATO-a ali je prihvatio ruski zahtjev da povuče teško naoružanje oko Sarajeva.²³ Iako je zahtjev suštinski ispunjen, u ovom pokazivanju mišića NATO je ponovo bio nadjačan. Sljedeća reakcija bila je u Goraždu. Goražde je bilo važan komunikacijski put između bosanske vlade, Bošnjaka istočne Bosne te Bošnjaka Sandžaka. Za Srbe je, ipak, Goražde predstavljalo posljednje veliko muslimansko uporište u Podrinju zbog čega su započeli ofanzivu u aprilu

¹⁹ Isto, 22.

²⁰ Kurt F. Miller, *Deny Flight and Deliberate Force: An Effective Use of Airpower?*, Northern Arizona University, Flagstaff, 1997, 56.

²¹ Kurt F. Miller, *Deny Flight and Deliberate Force: An Effective Use of Airpower?*, 40.

²² Robert Barić, *Operacija Allied Force i ograničenja zračne moći*, Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Zagreb, 2002, 179.

²³ Michael O. Beale, *Bombs Over Bosnia: The Role of Airpower in Bosnia-Herzegovina*, 24.

1994. Bez obzira što je Goražde bilo jedno od šest sigurnih zona, međunarodna zajednica odbila je da reaguje kada je konačno došlo do obračuna.²⁴ Kako je ugledni The New York Times tada prenio, američki mirovni napori jenjavali su pred srpskim napadima.²⁵ Nakon sedam dana ofanzive na Goražde, vojnik UNPROFOR-a stradao je od metka ispaljenog sa srpske strane. To je navelo NATO da napokon reaguje te su 10. aprila 1994. bačene prve bombe koje su ciljale srpska komandna mjesta i tenk koji je granatirao grad. Mladić je odgovorio zarobljavanjem 150 vojnika UNPROFOR-a koji su se nalazili u Goraždu. U narednim danima uspjeli su i teško oštetiti francuski borbeni avion te oboriti britanski Harrier. Pod pritiskom novog NATO ultimatumu i Rusije, Srbi su se povukli iz Goražda 23. aprila, praveći veliku štetu na infrastrukturi prilikom svog povlačenja.²⁶

Nakon ofanzive na Goražde SAD, Francuska, Velika Britanija, Njemačka i Rusija formirale su Balkansku kontakt grupu i sačinili novu strategiju koja je išla na to da Srbi odustanu od oko 20% teritorije koju su kontrolisali. Osnivanje ove kontakt grupe pratile su pojačane ekonomske sankcije usmjerene protiv Srbije, što je dovelo do sloma odnosa između Miloševića i bosanskih Srba te faktičke izolacije bosanskih Srba od ostatka svijeta. U do tada najvećem zračnom napadu u historiji NATO-a, ukupno 39 aviona bombardovalo je pistu na Udbini kao i protuavionsku artiljeriju i SAM lokacije na obodu polja 21. novembra 1994. godine.²⁷ Intervencija u Udbini bila je uspješna u smislu onesposobljavanja vojnog aerodroma na određeno vrijeme, ali nije značajno smanjila srpsku premoć.²⁸ Kao odgovor, bosanski Srbi su zarobili oko 300 vojnika UNPROFOR-a u Banjoj Luci i koristili ih kao žive štitove, čak primorajući dvojicu da leže na pisti osam sati kako bi odvratili avionske udare. Zbog toga je NATO prekinuo sve letove iznad Bosne te su započeli pregovori sa Karadžićem na Palama. Ne samo da NATO nije bio u stanju da odvrati napad na Bihać i izvrši kontranapad, već su Srbi uspjeli NATO dovesti u pat poziciju i promijeniti njihovu strategiju u onu koja im je bila mnogo povoljnija. U isto vrijeme su Britanci i Francuzi tražili način da povuku svoje vojnike iz Bosne i Hercegovine. U jednom momentu, krajem 1994., pojavio se čak i plan kodnog naziva "Op-plan 40104" prema kojem bi 60 000 trupa NATO-a izvuklo UNPROFOR iz Bosne i Hercegovine. Određene struje u međunarodnoj zajednici bile su spremne u potpunosti dići ruke

²⁴ Isto, 25.

²⁵ Roger Cohen, *U.S. Peace Effort in Bosnia Withers Under Serb Attack*, The New York Times, New York, 1994.

²⁶ Michael O. Beale, *Bombs Over Bosnia: The Role of Airpower in Bosnia-Herzegovina*, 25-26.

²⁷ Isto, 26-28.

²⁸ Kurt F. Miller, *Deny Flight and Deliberate Force: An Effective Use of Airpower?*, 57.

od sukoba u Bosni. Najglasnija protiv toga bila je Amerika, koja je umjesto povlačenja zagovarala jačanje UNPROFOR-a.²⁹

Neuspjeh diplomatije u postizanja mira

U ovom periodu poduzeti su i određeni diplomatski napori da se pronađe adekvatno rješenje za sve etničke grupe te da se rat privede kraju. Više je razloga za neuspjeh diplomatije u ranim fazama rata. Prije svega, postojao je velik nivo napetosti i nepovjerenja među različitim etničkim i političkim grupama uključenim u rat. Mnoge frakcije su se borile za moć, sa suprotstavljenim agendama i ideologijama koje su otežavale postizanje konsenzusa o bilo kakvom pravcu djelovanja. To je stranim diplomatama predstavljalo izazov da posreduju u miroljubivim kompromisima ili postižu obostrano korisne sporazume. S druge strane, postojali su značajni izazovi za postizanje mira na regionalnom nivou. Konflikt je bio lokaliziran unutar pojedinih područja ili gradova, ali su diplomatski napori uglavnom bili fokusirani na regionalne aktere ili nacionalne vlade. To je značilo da su ključni učesnici često bili izostavljeni iz mirovnih pregovora, što je otežavalo uključivanje svih relevantnih strana u proces.

Prvi mirovni plan u februaru 1992. godine bio je tzv. Carrington-Cutileirov plan ili Lisabonski sporazum koji je predviđao kantonizaciju na osnovu etničkih grupa. Iako je inicijalno došlo do sporazuma, predsjednik Alija Izetbegović povukao je svoj potpis i odbio bilo kakvu etničku podjelu Bosne i Hercegovine.³⁰ Sljedeći pokušaj bio je Vance-Owenov mirovni plan u januaru 1993. kojeg su prihvaliti Bošnjaci i Hrvati, ali su odbili Srbi. Plan je predviđao podjelu Bosne i Hercegovine na 10 provincija. Iako su ovime Srbi trebali dobiti najviše, 45% teritorije, odbili su jer se nisu htjeli odreći osvojenog dijela teritorije.³¹ Milošević je bio ljut na bosanske Srbe zbog neprihvatanja Vance-Owenovog plana i time stvaranja problema za cijeli srpski narod. Zbog toga je odlučio jedno vrijeme zatvoriti srpsko-bosansku granicu za sve osim hrane i lijekova.³² Owen-Soltenbergov plan ili službeno Ustavni sporazum o uniji Republika Bosne i Hercegovine je sljedeći neuspješni mirovni plan predložen u julu 1993. godine. Ovim planom država je trebala biti uređena kao konfederacija. Najglasniji protiv

²⁹ Merisa Karović-Babić, "Formiranje Snaga za brze reakcije (RRF) od Pariskih konsultacija do napada na Srebrenicu." *Historijska traganja*, 2020, 365-366.

³⁰ Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991.-1996.)*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997, 87.

³¹ David Harland, *Never Again: International Intervention in Bosnia and Herzegovina*, 15.

³² Michael O. Beale, *Bombs Over Bosnia: The Role of Airpower in Bosnia-Herzegovina*, 21.

toga bili su Bošnjaci jer bi im pripalo svega 23% teritorije.³³ Izetbegović je također insistirao da bošnjačka strana dobije izlaz na more kod Neuma, te ispravak granica u istočnoj Bosni i Krajini.³⁴ Iako je ovaj dogovor bio bliži ostvarenju od prethodnih, do realizacije nije došlo zbog petnaest spornih područja oko kojih se nije moglo usaglasiti. Posredstvom Evropske Unije u Luksemburgu su nastavljeni pregovori 22. novembra na kojima su udareni temelji kasnije reorganizacije Bosne i Hercegovine: Srbima ide 49% teritorije, a ostatak Bošnjacima i Hrvatima.³⁵ Sljedeći je bio Washingtonski sporazum između Bošnjaka i Hrvata koji je završio međusobni sukob i gdje su udareni temelji Federaciji Bosne i Hercegovine.³⁶

³³ Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991.-1996.)*, 132.

³⁴ Isto, 146.

³⁵ Tokić Marić, *Rješenje hrvatskog pitanja za europsku Bosnu i Hercegovinu*, HAZU BiH, Mostar, 2019, 305-306.

³⁶ Tokić Marić, *Rješenje hrvatskog pitanja za europsku Bosnu i Hercegovinu*, 307.

Situacija na terenu neposredno pred operaciju “Namjerna sila”

U decembru 1994. godine dogovoren je četveromjesečni prekid vatre među zaraćenim stranama. Prekid vatre je poštovan, a zaraćene strane su mjesece uglavnom provodili oporavljajući se, trenirajući i čekajući bolje vrijeme.³⁷ Do kraja primirja u aprilu 1995. dogodile su se značajne promjene u odnosima snaga. Armija Bosne i Hercegovine nastavila je da raste u snazi, kroz reorganizaciju i povećan protok oružja i opreme koje je većinom dolazilo iz muslimanskih zemalja.

Kao odgovor na ponovo granatiranje sigurnih područja i ponovnu sveprisutnu srpsku artiljeriju u zoni oko Sarajeva, u maju 1995. komandant UNPROFOR-a, pukovnik Rupert Smith, izdao je ultimatum insistirajući da se bosanski Srbi moraju pridržavati zabrane držanja teškog naoružanja u krugu dvadeset kilometara od Sarajeva. Nakon što su se oglušili, NATO avioni bombardovali su dva bunkera za municiju u blizini Pala. Srbi su odgovorili uzimajući za taoce preko 400 pripadnika UNPROFOR-a, koristeći veliki broj njih kao žive štitove na strateškim mjestima za odvrćanje od zračnih napada. Srpska taktika je bila uspješna - NATO je odustao od zračnih napada i ultimatumu u zamjenu za oslobađanje taoaca, doživjevši još jedno krupno poniženje.³⁸ Srpski SA-6 Kub SAM je također uspio oboriti američki F-16 kod Banja Luke 2. juna 1995. Pilot se bezbjedno katapultirao te je pronađen nakon šest dana intenzivne potrage. Nakon ovog incidenta međunarodna zajednica diskutovala je da li treba nastaviti sa operacijom “Zabrana leta”. Komandanti AF-SOUTH tvrdili su da s obzirom da je relativno malo aviona kršilo zabranu leta i pošto NATO-u nije dozvoljeno preventivno uništavanje BSA integrisanog sistema protivzračne odbrane (IADS), rizici koji su bili povezani sa daljim letovima nisu bili isplativi.³⁹

Na sastanku u Parizu 3. juna, zvaničnici članica NATO-a, Evropske unije, ali i drugih zemalja, odlučili su formirati Snage za brze reakcije (eng. *Rapid Reaction Force*).⁴⁰ Iza ovih dogovora i dalje nije stajala nikakva prava politička strategija, osim konsenzusa da su Srbi prešli crveni liniju i da se njihovim zvjerstvima mora stati na kraj. Nakon sastanka u Londonu, general Rupert Smith je osnovao poseban štab za Snage za brze reakcije u Kiseljaku nadomak Sarajeva. Zatim se sastao sa glavnokomandujućim NATO-ovih snaga, admiralom Leighton

³⁷ Michael O. Beale, *Bombs Over Bosnia: The Role of Airpower in Bosnia-Herzegovina*, 32.

³⁸ Anthony M. Schinella, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, 14-15.

³⁹ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 23-24.

⁴⁰ Tim Ripley, *Operation Deliberate Force: The UN and NATO Campaign in Bosnia 1995.*, Centre for Defence and International Security Studies, Lancaster, 1999, 384.

“Snuffy” Smithom. Smith i Smith su se složili da će NATO vazдушna operacija biti podrška UN-ovom kopnenom planu, te da će obojica komandanata morati odobriti sve ciljeve. Rupert Smith je trebao odabrati sve mete, osim one koje su bile u sklopu suzbijanja srpske protuvazdušne odbrane.⁴¹ Ova multinacionalna brigada obuhvatala je dva bataljona: Alpha i Bravo. Bataljon Alpha činile su britanske trupe, tačnije 2500 vojnika potpomognutih malim brojem holandskih vojnika. Bataljon Bravo činile su francuske legije stranaca (eng. *Foreign Legion Forces*) sa oko 2000 vojnika. Pored toga, Britanci su ponudili vazduhoplovnu brigadu od 6000 ljudi, a Francuzi pješadijsku sa oko 4000 ljudi.⁴² Iako je dogovoreno da se Snage za brze reakcije koriste samo u hitnim slučajevima, nije bilo konsenzusa šta su zapravo ti hitni slučajevi podrazumijevali. Dan nakon osnivanja, portparol UN-a je u Sarajevu naveo četiri osnovna cilja Snaga brze reakcije: gašenje opsade Sarajeva, uspostava sigurne zone od 20 km oko grada, obezbjeđenje istočnih enklava i pregupisanje snaga UNPROFOR-a.⁴³ Neslaganja među zapadnim državama i dalje je bilo, najviše među Francuzima i Britancima. Dok su se Francuzi sada zalagali za agresivniju upotrebu Snaga, Britanci su htjeli očuvati neutralnost. Nizozemska je bila na Britanskoj strani. Preovladali su britanski stavovi, što se jasno vidjelo nakon sastanka u New Yorku. Snage za brze reakcije trebale bi biti sastavni dio postojeće operacije za održavanje mira UN-a, bile bi pod postojećim lancem komandovanja UN-a kao podrška UNPROFOR-u funkcionišući unutar njegovog postojećeg mandata.⁴⁴ Na sjednici Vijeća sigurnosti UN-a 16. juna 1995. godine je također odobreno jačanje UNPROFOR-a sa 12 500 vojnika koji bi trebali doprinositi Snagama za brze reakcije.⁴⁵

Humanitarna noćna mora, Srebrenica i Žepa

Predvođene generalom Mladićem, trupe bosanskih Srba su 6. jula 1995. napale enklavu Srebrenica koja je bila jedna od proglašanih sigurnih zona, a brojčano nadjačani i nemoćni mirovni posrednici nisu ni pokušavali zaustaviti napad.⁴⁶ Kako je tada prenio britanski *The Guardian*, “neobuzdani Srbi gurnuli su UN u stranu”.⁴⁷ Holandski ministar odbrane, Joris Voorhoeve, istog dana je za čuveni *The Washington Post* izjavio da bi kolaps Srebrenice mogao

⁴¹ David Harland, *Never Again: International Intervention in Bosnia and Herzegovina*, 22.

⁴² Merisa Karović-Babić, *Formiranje Snaga za brze reakcije (RRF) od Pariskih konsultacija do napada na Srebrenicu*, 384.

⁴³ Isto, 385.

⁴⁴ Merisa Karović-Babić, *Formiranje Snaga za brze reakcije (RRF) od Pariskih konsultacija do napada na Srebrenicu*, 389.

⁴⁵ Isto, 395.

⁴⁶ Anthony M. Schinella, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, 15.

⁴⁷ Ian Traynor, *Serbian Forces Overrun UN Safe Haven of Srebrenica*, *The Guardian*, London, 1995.

pokrenuti humanitarnu noćnu moru.⁴⁸ Voorhoeve je bio u pravu. Kroz sljedećih nekoliko dana likvidirano je preko 8000 muškaraca, a zlostavljano je oko 30 000 žena i djece.

Na sastanku Vijeća sigurnosti 12. jula 1995. godine, Francuska, Njemačka, SAD, Italija i Velika Britanija podržale su nacrt rezolucije koja je usvojena kao Rezolucija 1004, a kojom je osuđen napad na sigurnu zonu Srebrenica. Međutim, ni ova Rezolucija nije donijela konkretne rezultate što je izazvalo negodovanje javnosti širom svijeta, a Srbi, kojima se urgiralo da poštuju odredbe međunarodnog humanitarnog prava, nastavili su sa napadom na drugu sigurnu zonu - Žepu.⁴⁹ U Beogradu su se 15. jula sastali Milošević, Mladić, general Rupert Smith, Thorvald Stoltenberg i Carl Bildt. Milošević i Mladić insistirali su da su neupućeni šta se dešava u Srebrenici te nisu pokazivali nikakve emocije prema događajima. U njihovu neupućenost niko nije povjerovao. Osvajanje Srebrenice i Žepe nije bilo slučajno, već je to bio dio dobro osmišljenog plana napravljenog početkom 1995. godine, a koji je došao u fazu realizacije u periodu slabljenja srpske vojne situacije.⁵⁰ To je dovelo do toga da su zapadni lideri počeli zagovarati veliku vojnu akciju, posebno francuski predsjednik Jacques Chirac. Zanimljiv dokument pojavio se 19. jula iz Clintonove kancelarije, poznat kao "Strategija završetka igre" (eng *Endgame Strategy*) koji je preporučivao dodatne napore za stabiliziranje situacije i vraćanja vjerodostojnosti UNPROFOR-u, te da se vrši pritisak ka diplomatskom okončanju rata te godine. Ukoliko ovaj način bude neuspješan, dokument dalje predviđa da se raspusti UNPROFOR te pomogne "probosanskim" snagama da se izjednači situacija na terenu. To bi bilo praćeno zračnim napadima u području Sarajeva i drugih sigurnih zona.⁵¹ Ministri vanjskih poslova zemalja NATO-a sastali su se u Londonu 20. i 21. jula 1995. i donijeli odluku da će NATO, ako bosanski Srbi napadnu Goražde, posljednju sigurnu zonu u istočnoj Bosni, uzvratiti nesrazmjernim i brutalnim odgovorom. Ubrzo se ultimatum proširio da obuhvati Bihać, Tuzlu i Sarajevo, preostale sigurne zone.⁵²

Je li međunarodna zajednica mogla i morala spriječiti genocid u Srebrenici? Da li su odgovorni pojedinci ili kolektivi tj. države i organizacije? Profesor Enis Omerović analizirao

⁴⁸ Samantha Power, *Bosnian Serbs Seize Safe Area*, The Washington Post, Washington, 1995.

⁴⁹ Zijad Šehić, "Pax Americana: The Republic of Bosnia and Herzegovina and International Diplomacy from the Washington to the Dayton Peace Agreement (18 March 1994 – 21 November 1995)", *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija Umjetnosti, Arheologija)*, 7(2), 265–293, Sarajevo, 20220, 290.

⁵⁰ Kjell Arlid Nilsen, *Milošević u ratu i u Haagu: Dokumentacija*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2013, 366-376.

⁵¹ 1995-07-20A, *NSC Paper re Bosnia Endgame Strategy*, Clinton Presidential Library & Museum, Little Rock, 1995.

⁵² Anthony M. Schinella, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, 15.

je konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, te kako navodi, međunarodno krivično pravo prije svega sadrži opću odredbu kojom se zabranjuje činjenje međunarodnih zločina u užem smislu, odnosno genocida. Sljedeće obaveze država i međunarodnih organizacija su zabrana saučesništva, sprečavanje izravnog vršenja, kažnjavanje počinitelja zločina genocida. Omerović je stava da nema nikakvih prepreka, ni teorijskih ni praktičnih, da i međunarodne organizacije ne budu odgovorne za počinjenje genocida.⁵³

Sjevernoatlantsko vijeće je 25. jula 1995. godine odobrilo izvođenje zračnih napada kao podrška UNPROFOR-u oko sigurnih zona. Memorandum o razumijevanju između UNPROFOR-a i NATO-a potpisan je 10. augusta.⁵⁴ Vijeće sigurnosti je 10. augusta 1995. godine jednoglasno usvojilo Rezoluciju 1010 kojom se od Srba tražilo da bez odlaganja omoguće UNHCR-u, Međunarodnom komitetu Crvenog krsta i drugim organizacijama pristup Srebrenici i Žepi, da oslobode sve zarobljenike i da do kraja mjeseca dostave izvještaj o stvarnom stanju na ovim područjima.⁵⁵ I u ovoj rezoluciji nedostajalo je odlučnosti i agresivnosti koja je bila prijeko potrebna kako bi se spriječile dalje humanitarne katastrofe. Sva ta zasjedanja i izjave bili su neefikasni, a međunarodna zajednica postajala je sve svjesnija svoje neefikasnosti. UNPROFOR, ne samo da nije bio u stanju zaštititi civile, nego je bio spreman žrtvovati hiljade civila kako bi zaštitili sebe. Profesor Sakib Softić smatra da su Srebrenica i Žepa namjerno žrtvovane u cilju pojednostavljenja mapa i lakšeg postizanja mirovnog sporazuma, a da je o tom žrtvovanju postojao konsenzus glavnih međunarodnih igrača.⁵⁶

⁵³ Enis Omerović, "Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida: Izvor međunarodnih obaveza." *Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995–2020: Uzroci, razmjere i posljedice*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2020, 208.

⁵⁴ Alija Kožljak, "Odluke i stavovi Vijeća sigurnosti UN-a o genocidu u Srebrenici" *Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995–2020: Uzroci, razmjere i posljedice*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2020, 298.

⁵⁵ Isto, 293.

⁵⁶ Sakib Softić, "Uzroci i posljedice genocida nad Bošnjacima u istočnoj Bosni s naglaskom na zaštićenu zonu Srebrenica" *Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995–2020: Uzroci, razmjere i posljedice*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2020, 236.

Markale, posljednji test za zapad

Ohrabreni događajima u Srebrenici, Srbi su 19. jula izveli napad na Bihać, a ponovo su počeli i napadi na Sarajevo. Dana 28. augusta 1995. granatom ispaljenom na tržnicu Markale u centru Sarajeva ubijena su 43 civila, a ranjeno je još 83.⁵⁷ Pripadnici MUP-a utvrdili su da je granata ispaljena iz pravca Trebevića, međutim, jedinice UNPROFOR-a nisu odmah u izvještajima navele ovu činjenicu. Potpukovnik Konings, vođa tima vojnih posmatrača UN-a, bio je stava da su granatu ispalili Srbi, ali su mu nadređeni zabranili da govori bilo šta o incidentu dok ne dođe povoljniji trenutak.⁵⁸ Richard Holbrooke je smatrao da je napad na Markale posljednji test za zapad.⁵⁹ Odgovora Zapada plašila se srpska strana, a Slobodan Milošević je čak predlagao da se napad oštro osudi i organizuje prijeki sud za počinioce. Međutim, od ovoga ga je odgovorilo političko i vojno rukovodstvo Republike Srpske.⁶⁰

Masakr na Markalama kojeg su Srbi počinili 28. augusta 1995. godine podstakao je međunarodnu zajednicu da napokon odlučno djeluje. Utom je završen i izvještaj o događajima u Srebrenici i Žepi, iako nepotpun jer srpske vlasti nisu dozvolile pristup raseljenom stanovništvu ovih područja, koji je jasno naglašavao da su Srbi prekršili međunarodno humanitarno pravo.⁶¹ Za međunarodnu zajednicu postojale su dvije mogućnosti: da se u potpunosti povuče, ili da radikalno promijeni svoj pristup i izvrši veliku vojnu intervenciju u Bosni i Hercegovini. Na dan granatiranja Markala, Holbrooke je dobio poziv od zamjenika američkog sekretara. Richard Holbrooke je tada savjetovao da NATO treba da pokrene zračnu kampanju prije nego što Srbi počine još jedan zločinački čin.⁶² Tako je i bilo. Kofi Annan, ne tražeći odobrenje Vijeća sigurnosti UN-a, pozvao je NATO da izvrši zračne udare, nakon čega je generalni sekretar NATO-a Willy Claes ovlastio generala Joulwana i admirala Smitha da preuzmu vojnu akciju.⁶³ Time je počela operacija "Namjerna sila".

⁵⁷ Merisa Karović, *Masakr ispred gradske tržnice Markale. 28. augusta 1995. godine*, Prilozi Instituta za istoriju, Sarajevo, 2013, 155.

⁵⁸ Merisa Karović, *Masakr ispred gradske tržnice Markale. 28. augusta 1995. godine*, 158-159.

⁵⁹ Richard Holbrooke, *To End a War*, Random House, New York, 1998, 95.

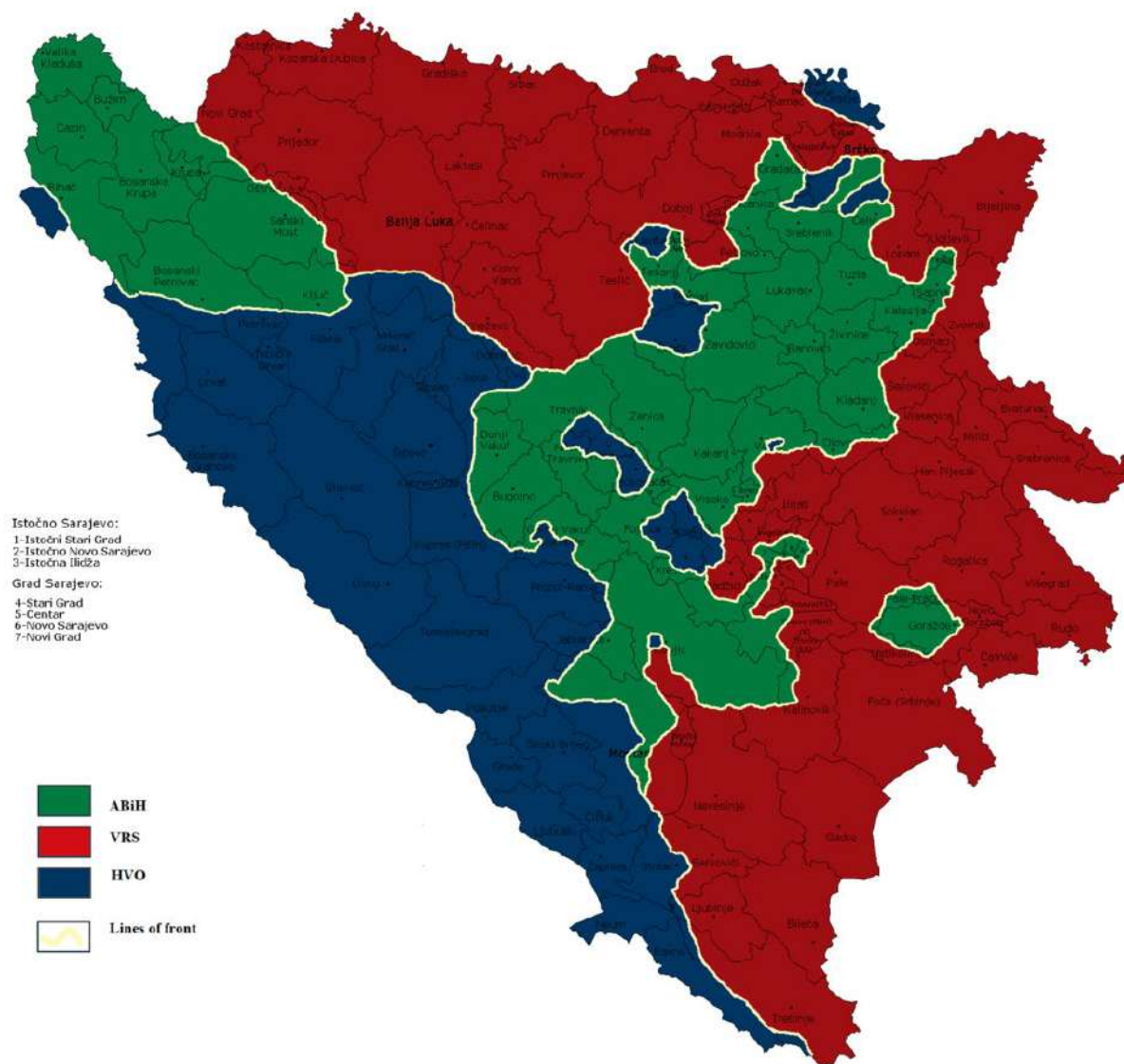
⁶⁰ Merisa Karović, *Masakr ispred gradske tržnice Markale. 28. augusta 1995. godine*, 168.

⁶¹ Alija Kožljak, *Odluke i stavovi Vijeća sigurnosti UN-a o genocidu u Srebrenici*, 299.

⁶² Richard Holbrooke, *To End a War*, 83.

⁶³ Merisa Karović, *Masakr ispred gradske tržnice Markale. 28. augusta 1995. godine*, 172.

Vojno stanje među zaraćenim stranama u augustu 1995.

Slika br 1. Stanje na terenu prije Dejtonskog mirovnog sporazuma⁶⁴

Vojni arsenal vojske bosanskih Srba obuhvatao je oko 500 tenkova, 250 oklopnih vozila, oko 500 artiljerijskih oruđa i 400-500 teških minobacača. Na području oko Sarajeva, koje je bilo glavni fokus operacije “Namjerna sila”, NATO je procijenio da je vojska bosanskih Srba brojala oko 15 000 do 20 000 vojnika sa oko 300 komada teškog naoružanja. Srbi su imali i nešto vazdušne i protivazdušne odbrane, sa oko 2000 osoblja ukupno. Od aviona imali su dvadesetak lakih lovačkih bombardera jugoslavenske proizvodnje J-21 Galeb-Jastreb i J-22 Orao, ali njihov potencijal nije bio u potpunosti iskorišten zbog zabrane letova. Ono što je bilo korisnije jeste mala flota vojnih helikoptera, petnaestak transportera Mi-8 Hip i još petnaestak

⁶⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Bosnian_War#/media/File:BeforeDayton.png (31.12.2022.)

posmatračkih helikoptera. Integrisani sistem protuvazdušne odbrane uključivao je radarske sisteme za rano upozoravanje, raketne sisteme zemlja-vazduh (SAM), više od hiljadu protuavionskih topova svih tipova i značajan broj prenosivih sistema protuvazdušne odbrane (MANPADS). Prednosti srpske vojske bile su bolje vojno rukovodstvo i organizacija, kao i znatno veća oružana moć. Nedostatak je, ipak, bio u ljudstvu. Bosanski Srbi bili su brojčano nadmašeni u odnosu na Bošnjake i bosanske Hrvate, a saradnjom Bošnjaka i Hrvata Srbi su se našli u nimalo zavidnoj poziciji pa je tako razorna *Blitzkrieg* ofanziva poznata kao “Oluja” srušila kratkotrajnu državu krajiških Srba. Nakon genocida u Srebrenici, Radovan Karadžić i Ratko Mladić označeni su kao ratni zločinci što je dodatno ugrozilo ionako nepriznat status Republike Srpske. Ekonomski je ova kvazi-država pokušavala održati punu ratnu mobilizaciju dok je bila pod međunarodnim sankcijama i uz minimalnu podršku Beograda. Srbi su mogli ostvariti taktičke pobjede jedino protiv izolovane istočne Bosne, ali sveukupno, srpska vojska je bila preopterećena, sa nedostatkom ljudstva i postepeno je gubila svoje komparativne prednosti u organizaciji, vojnom profesionalizmu, vatrenoj moći i mobilnosti.⁶⁵

Kako su Srbi slabili, tako su njihovi protivnici jačali, sada uz veću podršku međunarodne zajednice. Armija Republike Bosne i Hercegovine rat je započela kao najneopremljenija strana. Srbi su naslijedili svu jugoslovensku opremu i oružje, a Hrvate je pomagala Hrvatska. Međutim, do 1995. godine Armija RBiH brojala je oko 230 000 boraca. Pod rukovodstvom generala Rasima Delića, Armija je postepeno poboljšala svoje rukovodstvo na nivou korpusa, planiranje štaba i logistiku, iako još uvijek nije bila ni približno profesionalna kao Vojska Republike Srpske. Ipak, pješadijska organizacija i taktika je bila dosta bolja od Vojske Republike Srpske.⁶⁶

Sa izuzetkom četiri elitne gardijske brigade, HVO je 1995. bio snaga drugog reda. Nominalno je brojao 40 000 do 50 000 vojnika, ali je do sredine 1995. godine mnogo regruta i rezervista bilo demobilizirano. Stvarno stanje na terenu vjerovatno je bilo polovina ove brojke. Imali su nešto više opreme od Armije BiH: pedesetak tenkova i tridesetak oklopnih transportera (APC) i borbenih pješadijskih vozila (IFV), sa oko pedesetak artiljerijskih oruđa. HVO je ovisio o mnogo bolje opremljenoj Hrvatskoj vojsci i težio je da dio najboljih vojnika osposobi za lokalne ofanzivne operacije, dok su ostale jedinice bile skoro pa beskorisne.⁶⁷ Hrvatska vojska se, s druge strane, nakon operacije “Oluja” pokazala kao jakom ratnom mašinom koja

⁶⁵ Anthony M. Schinella, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, 17-18.

⁶⁶ Isto, 19.

⁶⁷ Isto, 20.

je uveliko napredovala od raspada Jugoslavije do 1995. Brojala je oko 100 000 aktivnih vojnika, a oko jedne trećine su bili iskusni profesionalci. Tu je bilo i 180 000 rezervista i bivših vojnih obveznika. Većina teškog hrvatskog naoružanja zaplijenjena je iz garnizona bivše JNA 1991. godine. Koristili su uglavnom *Blitzkrieg* taktiku fokusiranu na princip brzog prodora elitnih jedinica u neprijateljsku odbranu, zaobilazeći glavna područja otpora.⁶⁸

⁶⁸ Anthony M. Schinella, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, 21-22.

Operacija “Namjerna sila” - Zračne akcije, avioni, oružje, mete i ciljevi

Operativno planiranje, prikupljanje obavještajnih podataka i koordinacija među koalicijskim snagama predstavljali su ključne elemente ove složene vojne intervencije. Detaljno proučavanje ovih aspekata otkriva kako su različiti resursi i strategije integrisani kako bi se postigli definirani vojni ciljevi. Važan dio analize uključuje tehničke karakteristike naprednih borbenih aviona i napadačkih helikoptera koji su korišteni tokom operacije. Ove letjelice, zajedno s raznovrsnim oružjem poput precizno vođenih projektila i zrakoplovno-zemaljskih raketa, osigurale su potrebnu zračnu nadmoć i preciznost u udarima. Proces odabira meta također igra centralnu ulogu u analizi operacije. Odabir vojnih ciljeva, infrastrukturnih objekata i mjera zaštite civilnog stanovništva zahtijevao je pažljivo balansiranje između vojnih potreba i humanitarnih obaveza. Razumijevanjem kriterija i prioriteta u odabiru meta dobivamo uvid u strateška razmatranja koja su oblikovala donošenje odluka tokom operacije. Konačno, analiza općih ciljeva i svrhe operacije „Deliberate Force“ otkriva širi kontekst intervencije. Ograničavanje vojnih kapaciteta agresora, zaštita ranjivih populacija, utjecaj na političke pregovore i osiguravanje regionalne stabilnosti bili su temeljni ciljevi koji su usmjeravali operaciju. Ovi ciljevi ne samo da su oblikovali vojne strategije, nego su također imali dugoročne implikacije za trajni mir i sigurnost u regiji.

Zračna armada i arsenal korišten u operaciji “Namjerna sila”

Vazдушna armada NATO-a koja je bila na raspolaganju operaciji “Namjerna sila”, skromna prema standardima modernog ratovanja, brojala je oko 350 savezničkih aviona različitih tipova. Otprilike dvije trećine činili su borbeni avioni, dok su ostatak činili avioni za podršku, izviđanje, upozorenje, potragu, spašavanje i slično. Uglavnom se letjelo iz vazdušnih baza u Italiji, ali određen dio polijetao je i iz Njemačke, Francuske, Velike Britanije, te američkog nosača aviona USS Theodore Roosevelt. Osam članica NATO-a dalo je svoje avione za borbene operacije: Francuska, Njemačka, Italija, Holandija, Španija, Turska, Ujedinjeno Kraljevstvo i Sjedinjene Američke Države. Od suštinskog značaja za ovu operaciju bili su američki avioni, ne samo u smislu brojeva, nego i u smislu njihove sposobnosti. Američki avioni preletjeli su oko dvije trećine naleta operacije „Namjerna sila“, te oko 90%

misija suzbijanja neprijateljske protuvazdušne odbrane (SEAD). Također, američki avioni su uspješno pogodili oko 88% neprijateljskog precizno vođenog streljiva (PGM).⁶⁹

Država	Broj aviona	Tip aviona	Baza
Francuska	8	Mirage F-1	Istrana
	8	Jaguar	Istrana
	18	Mirage 2000	Cervia
	6	Super Etendard	Foch
	1	E-3	Avord
	1	C-135	Istres
	8	Puma	Brindisi
Njemačka	14	Tornado	Placenza
Italija	8	Tornado	Ghedi
	6	AMX	Istrana
	1	KC-135	Pisa
	1	C-130	Pisa
	4	G-222	Pisa
NATO	4	E-3A	Gellenkirchen
	4	E-3A	Trapani
	4	E-3A	Preveza
Holandija	18	F-16	Villafranca
Španija	1	CASA C-212	Dal Molin
	8	EF-18	Aviano
	2	KC-130	Aviano
Turska	16	F-16	Ghedi
Ujedinjeno Kraljevstvo	6	Tornado	Giola del Colle
	17	Harrier	Giola del Colle
	6	Sea Harrier	HMS Invincible

⁶⁹ Anthony M. Schinella, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, 23.

	2	K-1 Tristar L-1011	Palermo
	2	E-3D	Aviano
SAD	20	F-16	Aviano
	12	O/A-10	Aviano
	7	EC-130	Aviano
	4	AC-130	Aviano
	6	EF-111A	Aviano
	12	KC-135	Pisa
	12	KC-135	Istres
	10	EA-6B	Aviano
	24	FA-18	USS America
	5	KC-10	Genoa
	8	E-3A	Trapani, Preveza

Avioni korišteni u operaciji Namjerna sila⁷⁰

U operaciji Namjerna sila, precizno navođena municija bila je od vitalnog značaja za uspjeh s obzirom na imperativ da se izbjegnu civilne žrtve.⁷¹ To su oružja koja koriste laser za precizno navođenje na cilj. Laserski zrak se usmjerava prema cilju, a senzori na oružju koriste taj zrak da bi pronašli i zahvatili cilj. To omogućava precizno gađanje čak i u teškim uvjetima, kao što su loša vidljivost ili loše vremenske prilike. Elektro-optički/infracrveno-senzorski vođeni projektili su oružja koja koriste senzore za praćenje cilja. Senzori detektiraju toplinu koju cilj proizvodi i koriste je za usmjeravanje projektila prema cilju. Ova vrsta oružja koristi se za ciljeve koji se ne mogu lako vidjeti ili koji se kreću brzo. Neprecizne bombe su oružja koja se bacaju iz zrakoplova ili drugih letjelica i ne koriste se za precizno gađanje cilja. Umjesto toga, one su namijenjene za uništavanje velikih područja ili neprijateljskih vojnih položaja. Ove bombe su obično manje skupe od preciznih oružja i imaju širok domet. Svako od ovih oružja ima svoje prednosti i nedostatke, a NATO ih je koristio u operaciji “Namjerna sila” kako bi ostvario svoje ciljeve na najučinkovitiji način. Važno je napomenuti da se ova oružja koriste

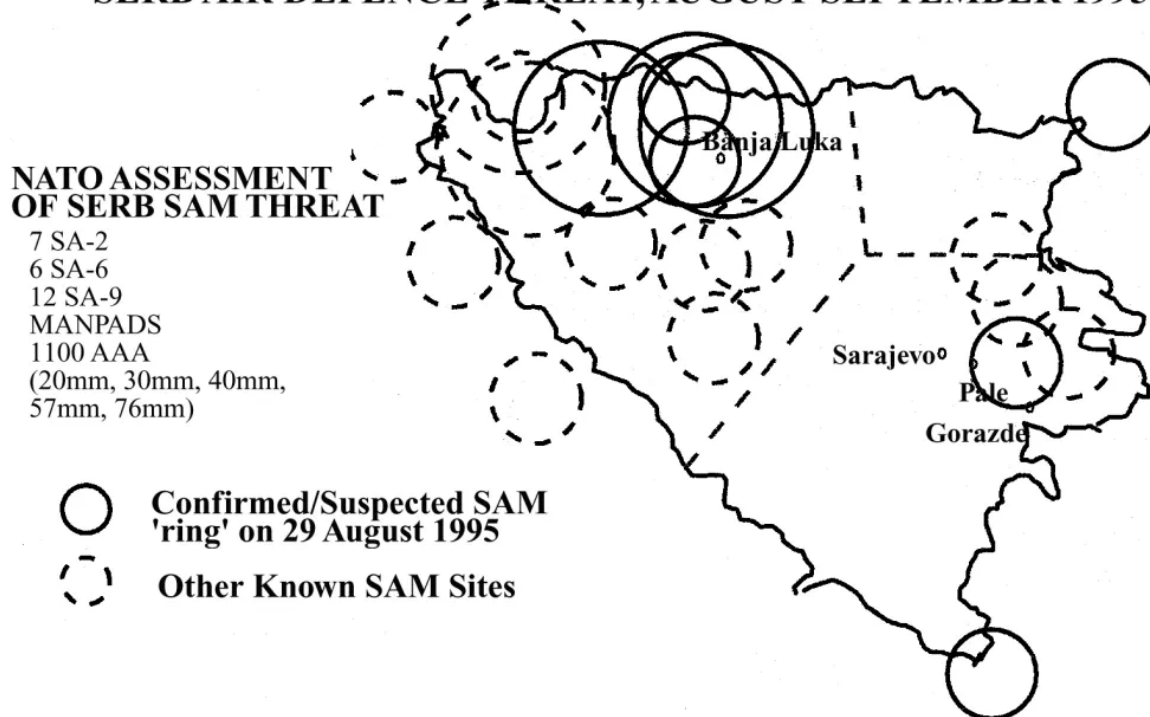
⁷⁰ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 5.

⁷¹ John A. Tirpak, *Deliberate Force*, Air Force Magazine, Iowa, 1997, 43.

samo u situacijama kada su opravdani vojni ciljevi i kada je primjena sile neophodna za zaštitu ljudskih života ili interesa.

Protiv vazdušnih snaga NATO-a, bosanski Srbi mogli su da računaju na efikasan i dobro razvijen IADS. Vojska RS-a je također posjedovala par desetina borbenih aviona ograničenih vojnih sposobnosti. Ti avioni korišteni su ranije u augustu u očajničkom pokušaju da se zaustavi Hrvatska kampanja povratka Krajine. Tom prilikom je pet srpskih aviona ubilo 4 civila i ranilo 14 u Slavoniji, a jedino što su postigli jeste da dodatno razbjesne hrvatske snage. Ipak, postojala je prijetnja od srpskih SAM raketa i protuavionske artiljerije (AAA). Planeri NATO-a procijenili su da je Vojska RS-a posjedovala sedam SA-2, šest SA-6 i dvanaest SA-9 SAM baterije, nepoznati broj prenosivih projektila, i preko hiljadu komada protuavionske artiljerije kalibara od 20 mm do 76 mm. U sarajevskoj regiji, koja je bila centar operacije, Vojska RS-a imala je tri korpusa - Romanijski, Drinski i Hercegovački, sa ukupno 15-20 000 vojnika uz oko 250 komada teškog naoružanja i preko 50 tenkova.⁷²

SERB AIR DEFENCE THREAT, AUGUST-SEPTEMBER 1995

Slika br2. Položaji srpske protivvazdušne odbrane⁷³

⁷² Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 134-135

⁷³ <http://timripley.co.uk/book-author/operation-deliberate-force/operation-deliberate-force-background/operation-deliberate-force-maps-part-2/> (23.5.2023.)

Paul G. Kaminski, tadašnji najviši zvaničnik američkog Ministarstva odbrane, 2. maja 1996. izjavio je u Akademiji vazduhoplovstva da je operacija "Namjerna sila" nadmašila čak i "Pustinjsku oluju" (eng. *Desert Storm*) kao demonstracija moderne vazdušne snage. U operaciji "Pustinjska oluja", samo 2% potrošene municije bila je precizno navođena dok je u Bosni taj postotak prelazio 90.⁷⁴

Taktički okvir i ciljevi operacije "Namjerna sila"

Taktički okvir predstavlja ključni temelj svake vojne operacije, pružajući smjernice i strategije za postizanje željenih ciljeva. Taktički okvir pružio je vodstvu jasnu sliku o djelovanju, a vojnicima smjernice za izvršavanje zadataka u skladu s postavljenim ciljevima.

Na vrhu lanca komande NATO-a bio je Supreme Allied Commander Europe (SACEUR). Tokom operacije „Deliberate Force“, ovu poziciju je držao general George Joulwan. SACEUR je imao ukupnu odgovornost za sve NATO operacije u Evropi, uključujući i vođenje kampanje „Deliberate Force“. Podređen SACEUR-u bio je Commander-in-Chief Allied Forces Southern Europe (CINCSOUTH), admiral Leighton W. Smith Jr.. CINCSOUTH je imao ključnu ulogu u koordinaciji i nadgledanju operacija u južnom regionu, uključujući Balkanski poluostrvo. Operativno vođenje zračnih snaga bilo je povjereno komandantu zračnih snaga (Air Component Commander), general-pukovniku Michaelu Ryanu. On je služio kao komandant Allied Air Forces Southern Europe (AIRSOUTH), direktno odgovoran za planiranje i izvršenje zračnih napada. Generalni sekretar UN-a, Boutros Boutros-Ghali, imao je vrhovnu odgovornost za misije UN-a. Iako nije bio direktno uključen u vojnu komandu, njegova uloga je bila ključna u donošenju političkih odluka koje su omogućile saradnju između UN-a i NATO-a. Na terenu, komandant UN-ove zaštitne snage (UNPROFOR) bio je francuski general-pukovnik Bernard Janvier. Njegova uloga uključivala je koordinaciju s NATO-om kako bi se osigurala sinhronizacija zračnih i kopnenih operacija.⁷⁵

Jedan od ključnih aspekata operacije bio je sistem "dvostrukog ključa" (eng. *dual-key authority*), koji je zahtijevao odobrenje i NATO-a i UN-a prije nego što bi se izveo zračni napad. Admiral Smith (NATO) i general-pukovnik Janvier (UN) morali su postići konsenzus kako bi se akcija mogla sprovesti, čime je osigurana koordinacija i spriječeno neovlašteno djelovanje. Operativna koordinacija između NATO-a i UNPROFOR-a bila je esencijalna za

⁷⁴ John A. Tirpak, *Deliberate Force*, 38.

⁷⁵ NATO priručnik, Odjel za javnu diplomaciju NATO-a, Birsel, 2006, 73-113.

uspjeh misije. UNPROFOR je pružao obavještajnu podršku i precizne ciljeve za NATO zračne snage, dok su NATO snage osiguravale zračnu nadmoć i vršile precizne udare na identificirane ciljeve.⁷⁶

Kako je to objašnjeno u tezi američkog majora Kurt F. Millera, misije operacije “Namjerna sila” podijeljene su u nekoliko kategorija:

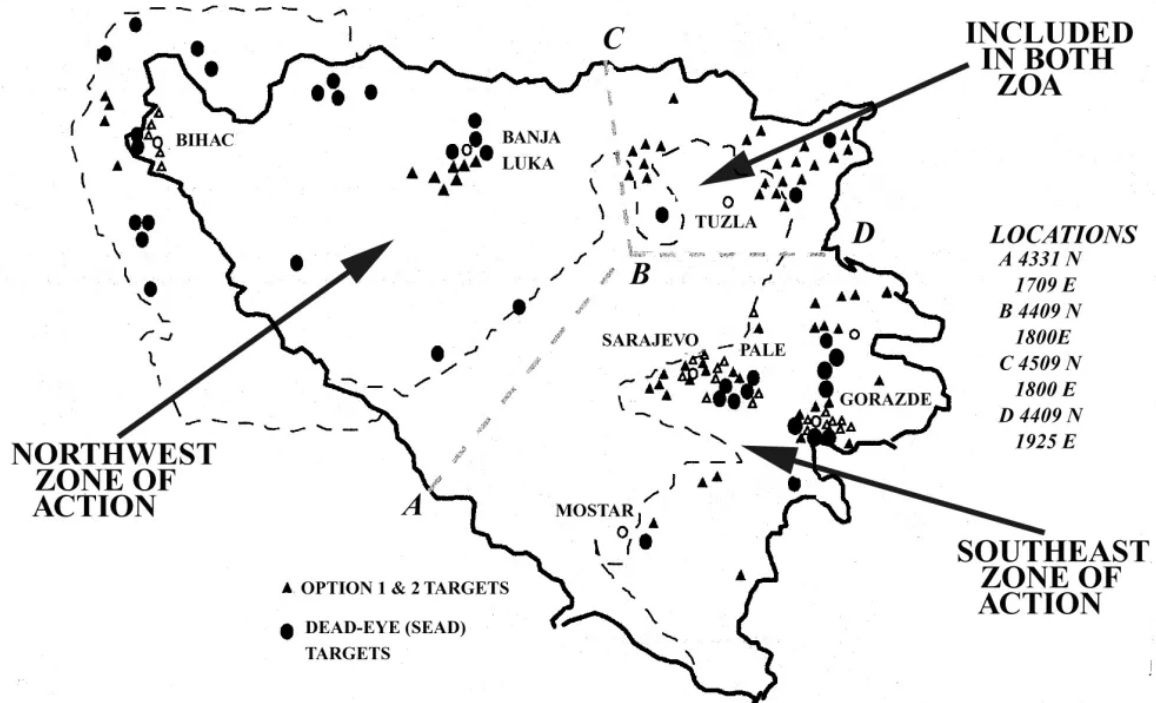
1. Borbena vazдушna patrola - borbeni avioni naoružani projektilima vazduh-vazduh bili su pozicionirani iznad ili blizu bosanskog vazdušnog prostora, spremni da presretnu, identifikuju i po potrebi unište letjelice koje lete bez saglasnosti UN-a.
2. Bliska zračna podrška (CAS) - avioni naoružani vođenim ili nevođenim bombama, topovima i vođenim projektilima slali bi se u napad na ciljeve koji su prijetili snagama UNPROFOR-a ili sigurnim zonama UN-a.
3. Misije vazdušnih napada - avioni napunjeni municijom za kopnene napade slali su se na ciljeve dublje unutar teritorije bosanskih Srba.
4. Suzbijanje neprijateljske protivvazdušne odbrane (SEAD) - korištene su antiradijacijske rakete (ARM) i druga municija za gađanje radara i objekta za rakete zemlja-vazduh (SAM). Ova misija bila je važna za sprječavanje obaranja NATO aviona.
5. Misije vazdušnog komandovanja i kontrole su u svakom trenutku vodile kontrolu nad NATO avionima uz pomoć snažnih radara. Upravljali su operacijama presretanja i koordinirali sve vazdušne aktivnosti kako su se dešavale.
6. Punjenje gorivom iz zraka - pumpe za dopunjavanje goriva iz zraka su omogućile veliko proširenje operacija aviona u smislu dometa i trajanja letova.
7. Pomorska patrola - ovi avioni su korišteni u NATO operaciji “*Sharp Guard*” odnosno za vrijeme pomorske blokade bivše Jugoslavije.
8. Misije slijetanja i ispuštanja iz vazduha - provođene su uglavnom kao humanitarna pomoć u sklopu američke humanitarne operacije “*Provide Promise*”⁷⁷.

Poruke o zračnom zadatku (Air Tasking Message - ATM) za NATO jedinice i Naredbe o zračnom zadatku (Air Tasking Order - ATO) za jedinice koje nisu članice NATO-a imale su

⁷⁶ NATO priručnik, 73-113.

⁷⁷ Operacija “*Provide Promise*” bila je humanitarna NATO-ova zračna operacija koja je pružila podršku i dostavila humanitarnu pomoć civilnom stanovništvu u ratom pogođenoj Bosni i Hercegovini putem zračnih koridora i baza za prihvata. Ova operacija je pružila vitalnu pomoć u hrani, lijekovima i drugim potrebštinama te simbolizirala međunarodnu solidarnost i zaštitu civila tijekom konflikta.

između 12 i 16 stranica i objavljivane su u 13:00 sati dan prije nego bi naredba stupila na snagu. Naredba bi stupila na snagu u 03:00 i ostajala na snazi 24 sata. ATM i ATO sadržavale su mnoge informacije potrebne za uspjeh operacije. Prvo se navodilo koja se misija treba izvršiti, a zatim koji avion iz svake jedinice izvodi koje misije. Svaka misija imala je rutu leta, lokaciju cilja, te specifične komunikacione pozivne znakove i frekvencije. Krizne situacije ili misije s kratkom najavom rješavane su na jedan od tri načina: promjenom neobjavljenog ATO/ATM-a, izmjenom objavljenog ATO/ATM-a, ili direktnom komunikacijom osoblja.⁷⁸

Slika br.3. Zone djelovanja⁷⁹

Kao i u svakom sukobu, ljudske greške, zbrke, sukobljene naredbe i loše vrijeme često su doveli do sloma i najisplaniranije misije. Promjene operacije bile su uobičajene i utjecale su na cjelodnevni raspored, a najčešći razlozi su bili zabrinutost da su mirovne trupe u blizini ciljanih meta. Piloti NATO-a imali su sveobuhvatne smjernice da svoje bombe vrate nazad u baze ukoliko su sumnjali u identitet mete ili prisustvo civila. Kao posljedica toga, skoro 10% preciznog naoružanja bačeno je u more.⁸⁰

⁷⁸ John A. Tirpak, *Deliberate Force*, 43.

⁷⁹ <http://timripley.co.uk/book-author/operation-deliberate-force/operation-deliberate-force-background/operation-deliberate-force-maps-part-3/> (21.6.2023.)

⁸⁰ Robert C. Owen, *Operation Deliberate Force: A Case Study on Humanitarian Constraints in Aerospace Warfare*, Harvard Kennedy School, Cambridge, 2011, 65.

Owen je ciljeve operacije “Namjerna sila” podijelio u šest kategorija:

1. Suzbijanje protuvazdušne odbrane neprijatelja
2. Vojne jedinice, položaji i oprema kao što su položaji topova i koncentracije vojnika na sigurnom području
3. Položaji i oprema vojnih jedinica koje se ne nalaze na sigurnom području (npr. logističke opskrbenne jedinice)
4. Vojna infrastruktura koja pruža potporu izvan sigurne zone (npr. skladišta municije, zračne baze)
5. Civilna infrastruktura koja pruža potporu unutar sigurne zone (npr. mostovi, elektrane, fabrike oružja)
6. Infrastruktura zapovjedništva, upravljanja i komunikacija na strateškoj razini.⁸¹

Važno je napomenuti da je zvanični cilj operacije “Namjerna sila” bio isključivo da se podstakne poštovanje rezolucija vezanih za sigurnu zonu Sarajevo, a ne da se utiče na spremnost bosanskih Srba da pregovaraju o sveobuhvatnom miru, ili još manje, da podrže tekuću kopnenu kampanju Bošnjaka i Hrvata. Ipak, u praksi su postojale veze između vojnih i diplomatskih napora, a zapadni politički lideri su jasno istakli da su širi ciljevi operacije uključivali odvratanje daljnjeg vojnog napredovanja bosanskih Srba i vraćanje bosanskih Srba za pregovarački sto.⁸²

Obavještajci NATO-a su prikupljali informacije iz svih dostupnih izvora, uglavnom iz komunikacija i prisluškivanja, slika i ljudskih izvještaja. Analitičari su analizirali ove informacije kako bi se procijenio ukupan utjecaj štete na ciljane mete. Ovaj proces zove se borbena procjena. Bobrena procjena, kao integralni dio operacije “Namjerna sila”, obuhvatala je tri ključna elementa koji pružaju važne informacije za daljnje vođenje vojnih operacija. Prvi element je procjena štete u borbi koja se provodi kako bi se utvrdila stvarna šteta nanijeta ciljevima tijekom zračnih napada. Ova procjena obuhvaća analizu razaranja, uništenja ciljeva i kolateralnih šteta kako bi se stekao uvid u postignute rezultate i uspješnost izvedenih napada. Drugi element borbene procjene je procjena efikasnosti municije koja se koristila tijekom zračnih operacija. Ovaj proces uključuje analizu performansi i učinkovitosti korištenih projektila, bombi i drugih vojnih sredstava kako bi se utvrdilo koliko su oni bili uspješni u

⁸¹ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 279-280.

⁸² Anthony M. Schinella, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, 35.

postizanju željenih rezultata. Ova procjena omogućava vojnom zapovjedništvu da procijeni učinkovitost dostupnih sredstava i potencijalno donese promjene ili prilagodbe u načinu djelovanja. Treći element borbene procjene su preporuke za ponovni napad. Nakon analize štete i efikasnosti municije, vojne snage izrađuju preporuke za eventualne ponovne napade na ciljeve koji nisu potpuno uništeni ili koji zahtijevaju dodatno djelovanje. Ove preporuke mogu uključivati prilagodbe u taktici, ciljevima ili upotrebi specifične municije kako bi se postigla maksimalna učinkovitost i postavljene ciljeve. Kombinacija ovih elemenata borbene procjene pruža ključne informacije vojnom zapovjedništvu, omogućavajući im da donesu informirane odluke i poboljšaju učinkovitost zračnih operacija.

Operacija “Namjerna sila” - hronologija događaja od prvog do posljednjeg dana operacije

Kao što je ranije navedeno, dana 10. augusta 1995. godine admiral Smith i general Janvier potpisali su memorandum o razumijevanju koji je sadržavao zajedničke aranžmane koji za cilj imaju odvratanje napada ili prijetnji napadom protiv sigurnih područja, a ako odvratanje bude neuspješno da se pripremi operacija za uklanjanje prijetnje. U skladu sa memorandumom o razumijevanju, admiral Smith je 14. augusta 1995. odnio plan generala Ryana zajedničkom odboru NATO-a/UNPF-a radi koordinacije i pokretanja procesa za odobrenje Ujedinjenih nacija. Plan je prošao kroz političke i vojne strukture UN-a, a istovremeno je prošao kroz proces odobrenja NATO-a.⁸³ Prije početka operacije međunarodna zajednica nije imala jasnu predstavu o tome kako Bosna i Hercegovina treba izgledati nakon prekida rata. To je vidljivo u memoarima Richarda Holbrookea koji je, par dana prije početka “Namjerne sile”, predsjedniku Izetbegoviću postavio pitanje: “Da li želite da mi pregovaramo o jedinstvenoj bosanskoj državi koja bi neizbježno imala relativno slabu centralnu vladu ili biste radije pustili da Bosna bude podijeljena, ostavljajući vama čvrstu kontrolu nad mnogo manjom zemljom?”. Alija Izetbegović, koji se 28. augusta nalazio u Parizu, nije bio spreman za ovakve razgovore nego je insistirao na neophodnosti što skorijeg bombardovanja.⁸⁴ Holbrooke primjećuje da je Izetbegović bio prilično neodlučan u vezi s ovim pitanjem, ali je ipak izrazio želju za jedinstvenom državom, uz visok stepen autonomije za srpski dio Bosne i Hercegovine.⁸⁵

⁸³ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 56.

⁸⁴ Richard Holbrooke, *To End a War*, 86.

⁸⁵ Isto, 100.

Kofi Annan, zamjenik generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, uputio je instrukcije civilnim zvaničnicima i vojnim zapovjednicima UN-a da na ograničeno vrijeme odstupe od prava veta na zračne udare u Bosni. Samim time, cjelokupna odluka bila je u rukama NATO-a odnosno dvojice američkih oficira, vrhovnog zapovjednika NATO-a generala Georga Joulwana i admirala Leightona Smitha, zapovjednika južnih snaga NATO-a i svih američkih pomorskih snaga u Evropi. Holbrooke navodi četiri razloga zašto je među amerikancima došlo do promjene raspoloženja i insistiranja na zračnom udaru: osjećaj da je dostignut apsolutni kraj crte, oštra emotivna reakcija Washingtona nakon gubitka trojice kolega na planini Igman⁸⁶, sama predsjednikova odlučnost i odlučna preporuka američkog pregovaračkog tima da treba doći do bombardovanja.⁸⁷

Sa formalnim odobrenjem UN-a, general Ryan nastavio je da razrađuje plan operacije. Smatrao je da jedna ovakva operacija mora gađati isključivo vojne mete i svesti broj vojnih žrtava na minimum. Plan je bio da operacija "Namjerna sila" započne sa listom od ukupno 35 ciljeva otprilike u 2 sata poslije ponoći. General Ryan je 29. augusta stigao na aerodrom u Vicenzu kako bi preuzeo direktnu ulogu u izvršenju predstojeće operacije. Bio je posebno zabrinut da bi bilo kakav incident ili kolateralna šteta mogla potkopati operaciju "Namjerna sila", pa je odlučio da lično bira sve mete.⁸⁸ Ryan je vjerovao da je veličina operacije bila mala, ali da su ulozi bili dovoljno visoki te da je njegova dužnost bila lično izabrati ciljne tačke. Da je NATO počinio bilo kakav zločin iz vazduha, onda bi bio u istom košu sa ratnim zločincima na kopnu, a to bi dovelo operaciju do zaustavljanja. Ako bi išta krenulo po zlu, on bi bio odgovoran.

30. august - prvi dan operacije

Pred sam početak operacije došlo je do panike među bosanskim Srbima na Palama. Oni su prvo izdali saopštenje u kome pozdravljaju američku mirovnu inicijativu, što je pokazalo da se Srbi osjećaju izolovano i izloženo. Zatim je Karadžić nazvao bivšeg američkog predsjednika Jimmy Cartera da sa njim pregovara o obustavi vatre. Međutim, direktni pregovori sa Palama potkopavali su već osmišljenu strategiju.⁸⁹

⁸⁶ Diplomate Robert Frasure, Joseph Kruzal i Samuel Nelson Drew iz Holbrookeovog kabineta poginuli su na Igmanu 19. augusta 1995. vraćajući se u Sarajevo nakon obavljene mirovne misije.

⁸⁷ Richard Holbrooke, *To End a War*, 88-91.

⁸⁸ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 136.

⁸⁹ Richard Holbrooke, *To End a War*, 87.

U jutro 30. augusta 1995, tadašnji sekretar NATO-a Willy Claes izjavio je: “NATO avioni započeli su napade na vojne ciljeve bosanskih Srba. Vazdušne operacije pokrenete su nakon što su vojni komandanti UN-a zaključili, van razumne sumnje, da je brutalni minobacački napad na Sarajevo dolazio sa položaja bosanskih Srba. O operacijama su zajednički odlučivali vrhovni komandant Savezničkih snaga za južnu Evropu i komandant mirovnih snaga UN-a u skladu sa Rezolucijom 836 Vijeća sigurnosti UN-a i odlukama Sjevernoatlantskog vijeća od 25. jula i 1. augusta, a koje je odobrio generalni sekretar UN-a. Naš cilj je smanjenje prijatnje sigurnoj zoni Sarajevo i odvratanje daljih napada tamo ili u bilo kojoj drugoj sigurnoj zoni. Nadamo se da će ova operacija i bosanskim Srbima pokazati uzaludnost daljih vojnih akcija i uvjeriti sve strane u odlučnost Alijanse da provede svoje odluke. NATO ostaje snažno posvećen kontinuiranim naporima međunarodne zajednice da kroz diplomatski proces donese mir u bivšu Jugoslaviju. Ja se žarko nadam da će naš odlučan odgovor na minobacački napad doprinijeti postizanju mirovnog rješenja.”⁹⁰ Izjava UN-ovog sekretara daje jasno opravdanje za vojnu akciju koja je poduzeta nakon temeljite istrage koja je došla do zvaničnog zaključka da su bosanski Srbi bili odgovorni za granatiranje Markala. Iako je vojna akcija poduzeta kao odgovor na specifični događaj, također je bila namijenjena imati širi utjecaj na sukob u cjelini. Operacija “Namjerna sila” posmatrana je kao sredstvo do ostvarenja cilja (mirovnog sporazuma), a ne kao cilj sam po sebi.

Tako je operacija “Namjerna sila” počela u ranim jutarnjim satima 30. augusta 1995. godine, kada je šezdeset NATO aviona poletjelo iz baza u Italiji i američkog nosača USS Theodore Roosevelt prema vojnim ciljevima južno i istočno od Sarajeva. Ovi prvi napadi bili su dio pomoćnog plana pod nazivom operacija “Mrtvo oko” (eng. *Deadeye*), namijenjenog za onesposobljavanje mreže protuzračne odbrane bosanskih Srba i utabanje puta da naredni zračni napadi budu sigurnije izvedeni. Ciljevi ovog napada bili su već ranije identificirani, a uključivali su radare, komandna mjesta, komunikacijske releje i SAM lokacije. Prvo je pogođena radio-relejna stanica u Han Pijesku koja je bila ključni komunikacijski čvor u regiji. Drugi avioni gađali su komunikacijski kompleks na Jahorini, SA-6 lokaciju na Sokocu te mete u tuzlanskoj i sarajevskoj regiji. Bilo koja IADS ili slična lokacija bilo gdje u Bosni tehnički je smatrana legitimnom metom. Međutim, inicijalni napadi ograničeni su na jugoistočni dio Bosne. Ovo ograničenje bi kritičarima operacije, prije svega Rusiji, oduzelo argument da je NATO djelovao u korist Bošnjaka i Hrvata.⁹¹ Pored ovog vazdušnog napada, isti dan su Snage

⁹⁰ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 59.

⁹¹ John A. Tirpak, *Deliberate Force*, 41.

za brze reakcije na vrhu planine Igman otvorile vatru iz svojih velikih topova, direktno gađajući teško naoružanje bosanskih Srba u okolini Sarajeva. Prema prvim izvještajima, britanska, francuska i holandska artiljerija sa preko hiljadu ispaljenih granata uništila je trideset od otprilike tri stotine komada neprijateljskog teškog naoružanja oko Sarajeva, iako se ovi brojevi ne mogu potvrditi.⁹²

Ipak, prvi dan operacije nije protekao tako glatko. Američki izviđački avion U-23 srušio se pri polijetanju iz baze u Ujedinjenom Kraljevstvu. Pilot se uspio katapultirati, ali je preminuo nekoliko sati kasnije u bolnici od zadobijenih povreda. Također je srpski prenosivi projektil oborio Francuski Mirage 2000K. Iako su piloti uspjeli iskočiti i otvoriti padobran, pokušaj uspostavljanja radio veze sa njima bio je neuspješan. Srbi su gađali i druge avione ali bezuspješno. To je bio jedini oboren avion tokom čitave operacije. Bezuspješni su bili bilo kakvi pokušaju spašavanja posade, ali ispostavilo se da su bili zarobljeni od strane Srba pa su kasnije vraćeni u svoju domovinu.⁹³ Lideri bosanskih Srba pokušavali su da se suprotstave međunarodnom gnijevu zbog napada na Markale, pa je tako Radovan Karadžić za napad okrivio muslimansku vladu Bosne i pozivao na međunarodnu istragu. Karadžić je prkosio zahtjevima UN-a, nazivajući operaciju "Namjerna sila" ucjenom i insistirajući da se Srbi ne mogu uplašiti bombama. Također je aludirao da ova operacija predstavlja presedan za uplitanje Zapada u druge građanske sukobe u Kini i Rusiji. Slobodan Milošević je kontaktirao UN-ovog izaslanika Yasushi Akashija koji se nalazio u Zagrebu u poslijepodnevним satima 30. augusta. Milošević je tada rekao da će general bosanskih Srba vjerovatno popustiti zahtjevima ako mu se pošalje dodatno pismo u kojem se obećava prekid bombardovanja.⁹⁴

Uspjesi početka operacije bili su mješoviti. Dok su prvobitni izvještaji pokazivali da su ozbiljno oštećene srpske komunikacione mreže, daljna analiza otkrila je da je komunikaciona sposobnost degradirala, ali još uvijek funkcioniše na visokom nivou. Glavne lokacije protivavazdušne odbrane Vojske RS-a su također bile degradirane, ali i dalje funkcionirane. Ipak, NATO-ovo osoblje utvrdilo je da su početni napadi ozbiljno smanjili sposobnost VRS-a da proizvodi, skladišti i distribuira municiju. Konkretno, skladište municije u Vogošći bilo je teško pogođeno. Srbi su bili itekako svjesni američkih vazdušnih sposobnosti i često su odbijali da uključe svoje radare za određivanje ciljeva i na taj način izazovu HARM udare.⁹⁵

⁹² Anthony M. Schinella, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, 25-26.

⁹³ John A. Tirpak, *Deliberate Force*, 42-43.

⁹⁴ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 137-138.

⁹⁵ HARM (High-Speed Anti-Radiation Missile) udari su vrsta napada vođenih projektila koji se koriste za uništavanje ili onesposobljavanje neprijateljskih radarskih sistema. Ovi udari su uglavnom izvršeni

1.-4. septembar

Dakle, vazдушna kampanja počela je intenzivnim bombardovanjem na IADS (Integrirani Sistem Protuvazdušne Odbrane) bosanskih Srba 30. augusta 1995. godine. Mete su bile raspoređene širom jugoistočne Bosne kako bi se osigurala sloboda kretanja za NATO avione, a uključivale su ključne komunikacijske čvorove i velike hangare za skladištenje municije. Operacija je zatim pauzirana 1. septembra. Pauziranje operacije, koje u javnosti nije dočekano sa odobravanjem, otvorilo je prostora diplomatskim naporima UN-a i tima kojeg je predvodio Richard Holbrooke. UN i NATO su naveli uslove koje će bosanski Srbi morati da ispune kako bi se operacija “Namjerna sila” u potpunosti zaustavila.⁹⁶

Za prekid NATO napada potrebno je bilo ispuniti sljedeće uslove koji su predstavljeni liderima bosanskih Srba:

1. Prekid svih napada i prijetnji napadom od strane bosanskih Srba protiv UN-ovih sigurnih zona Sarajeva, Bihaća, Goražda i Tuzle,
2. potpuno povlačenje srpskog teškog naoružanja u radijusu od 20 km izvan Sarajeva,
3. trenutani i potpun prekid svih neprijateljskih djelovanja na cijelom području Bosne.⁹⁷

Francuski general Janvier je 1. septembra održao sastanak sa Mladićem kada je Mladić obećao da će povući opsadu Sarajeva, ali je svoje obećanje uvjetovao nizom uslova, uključujući i da bošnjačka strana ne smije napredovati nakon povlačenja teškog naoružanja VRS-a te da UN treba preuzeti kontrolu nad svim teškim naoružanjem ARBIH unutar Sarajeva. UN je želio da se napadi obustave kako bi se Srbima dalo vremena da povuku teško naoružanje što je izazvalo negodovanje među liderima NATO-a, uključujući i sekretara Willy Claesa koji su, ponukani ranijim srpskim obećanjima, vjerovali da je Janvier izigran. Do jutra 5. septembra 1995. godine bilo je jasno da bosanski Srbi ne planiraju ispuniti zahtjeve pa se i operacija nastavila.⁹⁸ Ambasador Holbrooke je primjetio da je upravo ovaj nastavak operacije nakon četverodnevne pauze bila najvažnija odluka donijeta tokom čitave “Namjerne sile”.

avionima i koriste se u vojnim operacijama kako bi se neutralizovala ili smanjila protivnička sposobnost otkrivanja i praćenja vlastitih snaga. Vidjeti u Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 145.

⁹⁶ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 114.

⁹⁷ Marijana Giba, *Posthladnoratovska diplomacija prinude – Balkanski ratovi i „odmetnute” države: Bosna, Kosovo, Afganistan i Irak*, 16.

⁹⁸ Anthony M. Schinella, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, 27.

5. septembar

Samo dvadesetak od ukupno 300 komada srpske artiljerije je pomjereno iz okoline Sarajeva, te je zbog toga NATO izdao saopštenje da Srbi nisu pokazali namjeru da poštuju ultimatum te je bombardovanje nastavljeno 5. septembra.⁹⁹ S obzirom da bosanski Srbi nisu kapitulirali nakon prvih napada, ova pauza u bombardovanju natjerala je NATO da preispita svoju strategiju. Identificiranje vojnih ciljeva koji su bili mali i mobilni po lošem vremenu, provjera i odobravanje, zahtijevalo je mnogo vremena a donosilo malo rezultata. Nakon 104 sata pauze, bombardovanje se nastavilo u popodnevnim satima 5. septembra, ovoga puta intenzivnije. Ovaj put geografsko područje vazdušnih udara prošireno je i na zapadnu Bosnu, ali su ciljevi ostali isti: skladišta municije, vojni garnizoni i drugi vojni objekti. Određeni mostovi postali su vojni ciljevi, iako su mete “dvostruke namjene” (vojne i civilne) uglavnom bile izbjegavane.¹⁰⁰ Nakon prve pauze u operaciji, odlučeno je da se zona napada proširi i na sjeverozapadne dijelove Bosne i Hercegovine. Tako je general Ryan 5. septembra naredio upotrebu raketa za kopnene napade *Tomahawk* protiv ciljeva IADS-a u blizini Banja Luke.¹⁰¹

U početku je planiran 191 operativni nalet, ali je na tu brojku dodano još 84. U prvom udarnom paketu, avioni F-16 iz 555. lovačke eskadrile (eng. *555th Fighter Squadron*) pogodili su Jahorinu i skladište municije kod Hadžića. Drugi udarni paket pogodio je bunkere vojne komande, kontrole i komunikacije u Han Pijesku. Trećim paketom avioni F-15E iz 494. lovačke eskadrile izvršili su uspješan napad na ciljeve također u Han Pijesku, a posljednji udarni paket tog dana predvođenim marincima F/A-18Ds iz VMFA 533 te F-16C iz 510. lovačke eskadrile i avioni F-15E pogodili su različite komunikacijske mete sa različitim uspjehom.¹⁰² Srbi su se ukopali pa je zbog toga bilo teško doći do neke njihove vojne opreme. Gađanje komunikacijskih čvorova, skladišta oružja i municije i linija komunikacija smanjilo je mobilnost Srba i nije im omogućilo da odgovore na ofanzive Armije BiH i HVO-a na drugim frontovima.¹⁰³

⁹⁹ Michael O. Beale, *Bombs Over Bosnia: The Role of Airpower in Bosnia-Herzegovina*, 38.

¹⁰⁰ Anthony M. Schinella, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, 28.

¹⁰¹ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 150.

¹⁰² Isto, 147.

¹⁰³ Michael O. Beale, *Bombs Over Bosnia: The Role of Airpower in Bosnia-Herzegovina*, 37.

7.-9. septembar

Rusija je bila suštinski marginalizovana tokom operacije "Namjerna sila". Oni bi sigurno uložili veto na bilo koju odluku usmjerenu protiv Srba.¹⁰⁴ Rusija je izrazila negodovanje povodom operacije te je zatražila hitno zasjedanje Vijeća sigurnosti UN-a koje se desilo 8. septembra 1995. godine u New Yorku. Rusi su čak i prijetila da će se povući iz Kontakt grupe te da će jednostrano pomoći Srbima ako se bombardovanje nastavi.¹⁰⁵ Iako su Velika Britanija i Francuska nekada bili protiv vojne intervencije u Bosni i Hercegovini, sada su glasno ustali protiv Rusije i pravnim činjenicama branili NATO intervenciju u Bosni i Hercegovini. Od velikih svjetskih sila, na strani Rusije bila je jedino Kina.¹⁰⁶

Iako lista ciljeva za bombardovanje nije bila duga, loše septembarsko vrijeme smanjilo je uspjeh mnogih misija s obzirom da su pravila zahtijevala pozitivnu identifikaciju mete prije bombardovanja, a to nije uvijek bilo moguće zbog smanjene vidljivosti. Uprkos prirodnim problemima na koje je bilo teško utjecati, do 7. septembra CINCSOUTH se mogao pohvaliti značajnim napretkom. Napad na IAD-s na jugoistoku operacijom obuhvaćenog područja bio je uglavnom uspješan. Sinhronizirani napadi bliske vazdušne podrške (CAS) i artiljerije Snaga za brze reakcije nastavili su da gađaju ciljeve oko Sarajeva te su uspješno suzbijali granatiranje glavnog grada. Također je počelo bombardovanje više prigušnih tačaka¹⁰⁷ i mostova.¹⁰⁸ Devetog septembra izvršeni su napadi na sedam SAM lokacija u Majkićima, Donjem Vakufu i Šipovu. Sljedeće noći gađani su ciljevi na planini Lisina kada je pogodenja i Prnjavorska radio-relejna stanica.¹⁰⁹

10.-13. septembar

Do ponovnog rasta tenzija došlo je već 10. septembra kada je Mladić odbio da povuče teško naoružanje sa brda oko Sarajeva sve dok se bombardovanje u potpunosti ne zaustavi. Tada je NATO odlučio upotrijebiti krstareće rakete *Tomahawk* i to u blizini Banja Luke.¹¹⁰ Za NATO su postojale tri opcije kada su u pitanju vojni ciljevi. Prva opcija bila je da gađaju teško naoružanje: tenkove, oklopna vozila i artiljeriju oko Sarajeva. Druga opcija uključivala je vojnu

¹⁰⁴ Isto, 48.

¹⁰⁵ Richard Holbrooke, *To End a War*, 123.

¹⁰⁶ Alija Kožljak, *Odluke i stavovi Vijeća sigurnosti UN-a o genocidu u Srebrenici*, 301.

¹⁰⁷ Prigusne točke su ključni infrastrukturni ili strategijski ciljevi koji se zaobilaze ili napadaju neizravno radi smanjenja štete ili minimalizacije civilnih žrtava.

¹⁰⁸ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 114-115.

¹⁰⁹ Isto, 152.

¹¹⁰ Richard Holbrooke, *To End a War*, 123.

infrastrukturu VRS-a, dok je treća, najkontroverznija, opcija uključivala vojno-civilnu infrastrukturu poput mostova, fabrika, elektrana i slično. Nastojala se smanjiti kolateralna šteta kako Pale, Beograd i Moskva ne bi mislili da se NATO bori za jednu stranu. NATO bombarderi ciljali su samo teško naoružanje i isključivo vojnu infrastrukturu. Do sredine septembra gotovo da su ostali bez meta, a ciljevi i dalje nisu bili ispunjeni. Ipak, bile su male šanse da će NATO ciljati i infrastrukturu kojom su se koristili civili. Tako je operacija "Namjerna sila" došla do novog problema. Sjedinjene Američke Države su 10. septembra ispalile trinaest *Tomahawk* (TLAM) krstarećih raketa u zračni prostor bosanskih Srba u blizini Banja Luke. Ovaj potez su Srbi, Rusi, ali i određene struje unutar samog NATO pakta smatrale eskalacijom operacije.¹¹¹ Udarni paketi su 11. septembra pogodili skladišta municije u Hadžićima, Ustikolini, Sarajevu i Vogošći koje je već bilo teško pogođeno. Dvanaestog septembra avioni su napali skladišta municije i objekte za snadbijevanje u okolini Doboja.¹¹² Sljedeća dva dana gotovo svi objektivni su odođeni zbog lošeg vremena. Upravo zbog toga, ali i zbog teških gubitaka na kopnu, bosanski Srbi su pokazali zainteresovanost za pregovore tako da je ponovo napravljena pauza od 72 sata.

14.-20. septembar - završetak operacije

Nakon što su krajiški Srbi iz Hrvatske potisnuti bez značajnijeg odgovora Srbije, bosanski Srbi shvatili su da su prepušteni sami sebi, bez ikakve logističke, moralne ili političke podrške. Bilo je jasno da su bosanski Srbi gubitnici u ovom ratu, gađani NATO-ovim bombarderima iz zraka te potisnuti na kopnu od strane Bošnjaka i Hrvata. Nije bilo realističnih izgleda za veću podršku Beograda ili Moskve da se situacija promijeni. Karadžić, Mladić i Milošević sastali su se 14. septembra u Beogradu i dogovorili povlačenje teškog naoružanja iz okoline Sarajeva za najduže šest dana, te da se oslobode dva glavna puta do Sarajeva kako bi mogla pristizati humanitarna pomoć i kako bi sarajevski aerodrom nesmetano radio.¹¹³ NATO je 14. septembra zaustavio zračne napada kada je general Mladić pristao da premjesti svoje oružje iz okoline Sarajeva, nakon višesedmičnog odugovlačenja.¹¹⁴ Srbi su se bojali kontranapada u slučaju da povuku teško naoružanje iz okolice Sarajeva. General Mladić je bio spreman da obustavi sve napade na zaštićene zone te da dozvoli slobodno kretanje UN-u, da dozvoli upotrebu sarajevskog aerodroma i povuče svo teško naoružanje iz okoline Sarajeva.

¹¹¹ Anthony M. Schinella, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, 28-29.

¹¹² Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 156.

¹¹³ Anthony M. Schinella, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, 33.

¹¹⁴ Michael O. Beale, *Bombs Over Bosnia: The Role of Airpower in Bosnia-Herzegovina*, 38-40.

Mladić je obaviješten da će se letovi nastaviti u okviru operacije “Zabrana leta” te da neće biti provokativni, ali bi došlo do jakih odgovora na bilo koje neprijateljske namjere.¹¹⁵

Prilikom pregovora sa srpskom delegacijom za vrijeme posljednje pauze u bombardiranju, Holbrooke je primijeto da je “greška Zapada tokom prethodne četiri godine bila što su Srbe tretirali kao razumne ljude s kojima se može razgovarati, pregovarati, napraviti kompromis i dogovoriti. Oni su poštovali samo silu ili nedvosmislenu i vjerovatnu prijetnju da će biti upotrijebljena”.¹¹⁶

Dana 14. septembra 1995. godine admiral Smith i general Janvier složili su se da je NATO u značajnoj mjeri postigao zadate vojne ciljeve i kako je vrijeme za još jednu pauzu u operaciji. Admiral Smith i komandant Janvier su 15. septembra za medije izjavili kako će suspendirati napade za 72 sata kako bi Srbi ispunili svoj dogovor. NATO avioni su 16. septembra izvijestili da se tenkovi i vozila Vojska Republike Srpske udaljavaju od Sarajeva. Pošto nije bilo kršenja dogovora, 20. septembra završena je operacija “Namjerna sila”. Komandant UNPROFOR-a, general-pukovnik Sir Michael Rose priznao je da je operacija “Namjerna sila” mogla vrlo lako postati neuspješna. Da se nastavila još dva-tri dana, u potpunosti bi iscrpila sve svoje liste ciljeva te bi se našla u ćorsokaku.¹¹⁷ Ključna su tri Miloševićeva ustupka za prekid napada: složio se da Bosna i Hercegovina legalno postoji, prihvatio je njenu nezavisnost u tadašnjim granicama te je dao *de facto* priznanje Bosne i Hercegovine od strane Srbije.¹¹⁸

Međutim, iako je operacija “Namjerna sila” ponovno pokrenula mirovne pregovore koji će se ovog puta pokazati konačnim, ona nije odmah prekinula borbe na kopnu niti sam rat. Intenzivne borbe nastavile su se sve do konačnog potpisivanja mirovnog ugovora.

Operacije na kopnu za vrijeme i poslije “Namjerne sile”

Srbi su trpili poraze i na kopnu u koordiniranim operacijama Armije Republike Bosne i Hercegovine, Hrvatskog vijeća odbrane i Hrvatske vojske. Među najznačajnijim operacijama bila je operacija “Maestral” vođena od 8. do 17. septembra 1995. godine u kojoj je oslobođen

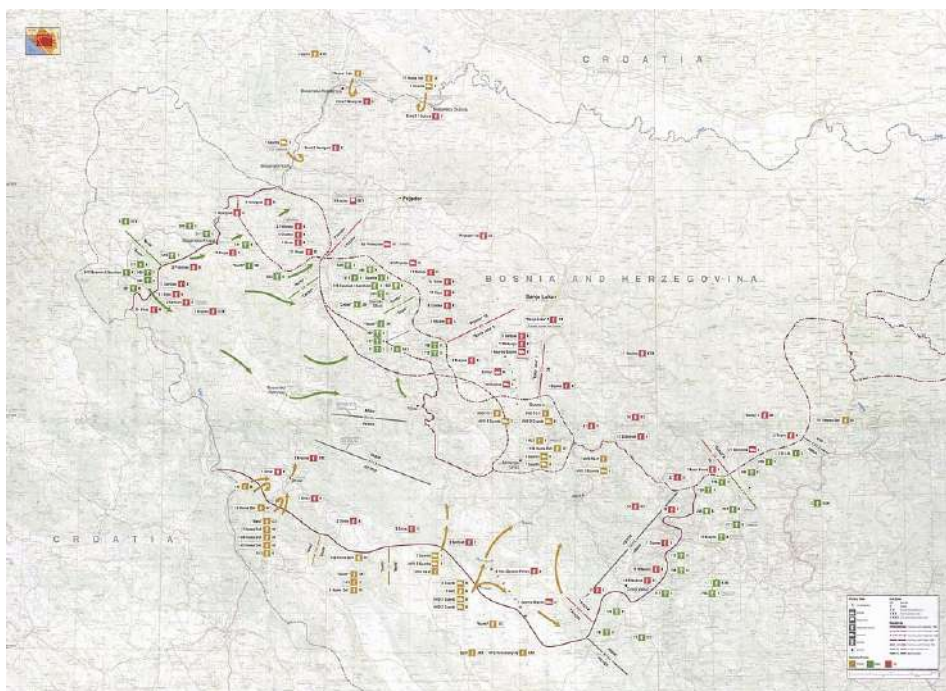
¹¹⁵ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 158.

¹¹⁶ Richard Holbrooke, *To End a War*, 130.

¹¹⁷ Anthony M. Schinella, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, 34.

¹¹⁸ Marijana Giba, *Posthladnoratovska diplomacija prinude – Balkanski ratovi i „odmetnute” države: Bosna, Kosovo, Afganistan i Irak*, 17.

veliki dio pounja s obje strane i jugozapadna Bosna.¹¹⁹ Naime, ujedinjene snage Hrvatske vojske i bosanskih Hrvata pokrenule su 8. septembra veliki kopneni napad u zapadnoj Bosni koji je promijenio tok rata. Sve je počelo operacijom “Maestral” s dvije gardijske brigade Hrvatske vojske koje su predvodile napade prema sjeveru u zapadnom dijelu središnje Bosne. Do 13. septembra udružene snage HV/HVO uspjele su da zauzmu Jajce, a sljedeći dan su izbacili vojsku VRS-a iz Drvara. Za samo sedam dana linija fronta pomjerena je za čak 20 milja. U međuvremenu, Armija BiH je izvodila tri istovremene ofanzive. Na planini Ozren, sjeverozapadno od Sarajeva, Drugi i Treći korpus Armije Bosne i Hercegovine pokrenuli su operaciju “Uragan”. Uspjeli su osloboditi oko sto kvadratnih milja i vitalni segment autoputa koji se tu protezao. Istovremeno su trupe Sedmog korpusa ARBIH oslobodile Donji Vakuf. Posljednja i najvažnija ofanziva ARBIH krenula je iz tzv. Bihaćkog džepa. Napredovanja Petog korpusa ARBIH predvodila su oklopna vozila koja su nedavno prije napada zarobljena od VRS-a i potpomognuta artiljerijskom vatrom jedinica Hrvatske vojske. Peti korpus uspio je munjevito napredovati i zauzeti Bosanski Petrovac 15. septembra, te Ključ i Bosansku Krupu 17. septembra.¹²⁰

Slika br4. Karta borbi u zapadnoj Bosni tokom septembra i oktobra 1995.¹²¹

¹¹⁹ Jakov Gumzej, *Od balvana do Dayton*, Mato Lovrak, Zagreb, 2000, 148.

¹²⁰ Anthony M. Schinella, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, 29-30.

¹²¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Sana#/media/File:Map_51_-_Western_Bosnia_-_September-October_1995.jpg (21.6.2023.)

Rezultat kopnenih operacija bio je uništavanje velikog dijela srpske ratne infrastrukture, logistike i komandnog sistema. Oslobođen je veliki dio zapadne Bosne, 2. krajiški korpus VRS-a potpuno je razbijen, a jedinice Armije Republike Bosne i Hercegovine približile su se Banja Luci.¹²² Očekivanje osvete i strah od mogućeg napada doveo je do masovnog izbjegličkog pokreta stanovništva iz Banja Luke i okolnih područja. Hiljade Srba napustilo je područje i izbjeglo ka drugim dijelovima Republike Srpske ili prema Srbiji. Panika je bila izazvana i pričama o navodnim zločinima nad civilima koje su činile snage HVO i ARBiH tokom operacija za oslobađanje teritorije. Od Bosne i Hercegovine i Hrvatske je Rezolucijom 1016 traženo da trebaju prekinuti sve dalje ofanzive i vratiti se pregovorima.¹²³ Postojali su različiti faktori i razlozi koji su uticali na odluke međunarodne zajednice, uključujući NATO, u vezi sa kretanjem snaga Hrvata i Bošnjaka prema Banja Luci. Međunarodna zajednica je mogla strahovati od osvetničkih akcija ili masovnih izbjeglica koje bi mogle nastati ukoliko snage HVO-a i ARBiH osvoje Banja Luku. Također, nekontrolisano napredovanje moglo je poništiti diplomatske napore i ugroziti mirovni sporazum. NATO i međunarodna zajednica, uključujući i organizaciju Ujedinjenih nacija, imali su za cilj postizanje mira i zaštite svih etničkih grupa u Bosni i Hercegovini. Ograničavanje napredovanja snaga HVO-a i ARBiH prema Banja Luci bila je strategija kojom su željeli osigurati što bezbedniji i mirniji put ka okončanju rata i postizanju mira.

Operacija “Sana 95” predstavljala je posljednju vojnu operaciju koju je izvela Armija Bosne i Hercegovine, a dešavala se tokom oktobra 1995. godine. Ova operacija je imala cilj oslobađanja područja oko grada Sanskog Mosta. Uspješna početna faza operacije karakterisala se brzim zauzimanjem Sanskog Mosta. Međutim, uskoro je došlo do prekida operacije zbog potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma i okončanja rata.¹²⁴

¹²² Alija Kožljak, *Odluke i stavovi Vijeća sigurnosti UN-a o genocidu u Srebrenici*, 302.

¹²³ United Nations Security Council, *Security Council Resolution 1016 (1995) on Military and Humanitarian Situation in BiH*, 1995.

¹²⁴ Haris Lingo, *Odbrana Bihaća 1992-1995.*, Fakultet političkih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2020, 59.

Analiza operacije “Namjerna sila” - uspjeh, reakcije, posljedice, kontroverze

Trajanje bombardovanja	11 dana
Ukupan broj naleta	3515
Upotrebljena municija	1026
Precizno-navođena municija	708
Nenavođena municija	318
Izgubljeni avioni	1
Rezultat	76% meta pretrpjelo je umjerena do teška oštećenja

Tabelarni prikaz efikasnosti operacije “Namjerna sila”

U svijetu akademske zajednice i međunarodnih analitičara postoje različita mišljenja kada je riječ o pitanju da li je operacija "Namjerna sila" zaista zaustavila rat u Bosni i Hercegovini, te koliko je ta operacija bila uspješna u postizanju svojih ciljeva. Kako kaže Owen, gotovo je nemoguće izmjeriti efikasnost vazdušne kampanje jer se u ovakvim operacijama uspjeh ili neuspjeh ne može kvantifikovati tradicionalnim terminima kao što su broj ljudskih žrtava, ocjene borbene efikasnosti neprijatelja, broj oborenih aviona itd.¹²⁵ Operacija “Namjerna sila” bila je mala operacija po standardima modernog ratovanja, a ako oduzmemo pauze tokom bombardovanja, vazdušna kampanja je onda trajala nepunih dvanaest dana. Ukupno je zabilježeno 3515 naleta, a oko 800 aviona je ispalilo bombe tokom misija. Bačeno je ukupno 1026 bombi, od kojih je 708 (oko 70%) bilo precizno navođena municija. Osim toga ispaljeno je više od 300 nevođenih bombi, 13 *Tomahawk* krstarećih raketa i 56 brzih antiradarskih projektila, 10 486 granata i 20 raketa. Usporedbe radi, cijela vazdušna kampanja „Namjerne sile“ iznosila je nešto više od jednog dana tokom operacije “*Desert Storm*” protiv Iraka. Na kopnu, Snage za brze reakcije nisu odigrale toliko značajnu ulogu. Ispaljeno je više od 1200 granata oko Sarajeva u prva dva dana kampanje, međutim, granatiranje nije imalo velikog učinka protiv dobro sakrivenog teškog naoružanja VRS-a. Najveći problem Snaga je bilo lociranje ciljeva i rizik od kolateralne štete u civilnim područjima. Povremeno su Snage za

¹²⁵ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 113.

brze reakcije gađale pojedinačne ciljeve VRS-a oko Sarajeva, ali nisu uspjeli nanijeti neku veću štetu bosanskim Srbima.¹²⁶

Anthony M. Schinella u svojoj knjizi “Bombs without Boots: The Limits of Airpower” zaključio je da operacija “Namjerna sila” nije imala prevelik utjecaj za završetak rata u Bosni i Hercegovini. Vazдушna kampanja je za cilj imala da poremeti komandu bosanskih Srba i kontrolne veze, da uništi zalihe i infrastrukturu za borbu i da poremeti linije komunikacije. Protiv ovih ciljeva, autor kaže, kampanja je u najbolju ruku bila samo djelomično uspješna. Iako je NATO uspješno oštetio ili eliminirao većinu svojih ciljeva, bosanski Srbi pokazali su sposobnost da nastave ratovati, a VRS je i dalje funkcionirala kao koherentna vojska.¹²⁷ John A. Tirpak, urednik i direktor “Air & Space Forces” magazina smatra da s obzirom na razmjere rezultata, operacija “Namjerna sila” bila je ekonomična upotreba moći. Bilo je potrebno samo 3515 zračnih naleta da se bosanski Srbi primoraju na mir.¹²⁸

Kurt Muller je postavio pitanje koji elementi unutar strukture NATO komande su mogli biti drugačiji da bi se postigla veća efikasnost? Kao odgovor naveo je da je izbjegavanje dvostrukog odobravanja vazdušnih napada drastično povećalo efikasnost. Inače, sistem dvostrukog odobravanja je značajno usporio operaciju, smanjujući odziv zračnih snaga dok su zahtjevi za podršku vijugali kroz komandne kanale do donosilaca odluka. Dalje, uspostavljanje stalnog centra za zračne operacije s adekvatnim osobljem i opremom smanjilo bi fluktaciju osoblja.¹²⁹

Iako su bosanski Srbi napravili nekoliko grubih pokušaja da prikažu kolateralnu štetu većom nego što je bila, tokom operacija “Namjerna sila” srpska strana imala je samo 25 žrtava.¹³⁰ Učinak operacije “Namjerna sila” na vojne snage VRS-a bio je zanemariv u poređenju sa gubicima na bojnopolju koje su Srbima zadali ARBIH, HV i HVO. Možda najveći izazov operacije “Namjerna sila” bio je održavanje ravnoteže između bosanskih Srba, bosanskih Hrvata i Bošnjaka. Lideri NATO-a pokušali su da prije svega Srbe vrata za pregovarački sto bez nanošenja tolike štete koju bi Bošnjaci i Hrvati mogli iskoristiti kao novootkrivenu vojnu prednost. U njihovim pobjedama NATO nije učestvovao ni na koji način, jer su se htjeli ograditi od percepcija da su oni tu kako bi pomogli određenoj zaračenoj

¹²⁶ Karl P. Mueller, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, 37-38.

¹²⁷ Isto, 39-40.

¹²⁸ John A. Tirpak, *Deliberate Force*, 39.

¹²⁹ Kurt F. Miller, *Deny Flight and Deliberate Force: An Effective Use of Airpower?*, 62.

¹³⁰ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 161.

frakciji.¹³¹ Beale je citirao jednog kanadskog vojnika i bivšeg komadanta UNPROFOR-a Lewisa MacKenziea koji je izjavio da je bavljenje Bosnom bilo kao bavljenje sa tri serijske ubojice. Jedan je ubio 15 ljudi, drugi 10, a treći 5. Sam MacKenzie nije znao koji su bili politički ciljevi unutar Bosne te nije bio siguran da li trebaju pomoći onome koji je ubio samo 5 ljudi.¹³²

Koliko dugo su bosanski Srbi mogli odolijevati zračnim napadima? Bosanski Srbi su izgubili podršku predsjednika Miloševića u Srbiji. Srpska privreda je u velikoj mjeri stradala zbog rata i pod ekonomskim embargom UN-a. Milošević je osjećao da gubi više nego što je dobio nastavljajući da podržava bosanske Srbe, koji nisu bili sposobni da rat privedu kraju. Još u augustu 1994. godine, Milošević je zatvorio granicu bosanskih Srba i Srbije, a u junu 1995. godine je vršio pritisak na bosanske Srbe da oslobode taoce UN-a, sve kako bi se smanjio ekonomski pritisak na Srbiju. Iz memoara Holbrookea i njegovih razgovora sa predstavnicima Srbije i bosanskih Srba vidimo da Srbija nije pozitivno gledala na ove druge, kao da nisu isti nivo. Bosanski Srbi su također izgubili još jednog važnog saveznika - hrvatske Srbe. Reformirana Hrvatska vojska je 1. maja 1995. godine zauzela Zapadnu Slavoniju koju su držali Srbi, a zatim su izvršili napad na takozvanu Srpsku Krajinu. Za manje od sedam dana cijeli region je zauzet a preko 180 000 krajiških Srba pobjeglo je u Bosnu i Srbiju. Treći faktor koji je primorao Srbe na mir je nesumnjivo bila operacija "Namjerna sila" koja je jasno stavila do znanja bosanskim Srbima da se ne mogu nadati daljim uspjesima na bojnopolju, a pogotovo nakon kopnene ofanzive Bošnjaka i Hrvata koji su povratili 20% teritorije od Srba. Ovo je državu podijelilo na oko 50% za Bošnjake i Hrvate, te 50% za bosanske Srbe. To je bila ista proporcionalna podjela koja je kasnije dogovorena tokom Dejtonskih mirovnih pregovora.¹³³

U kontekstu operacije Namjerna sila, humanitarne restrikcije ili humanitarna ograničenja odnose se na ograničenja i pravila nametnuta na vojne operacije radi smanjenja civilnih žrtava. To može uključivati mjere poput izbjegavanja ciljeva koji će vjerovatno uzrokovati nesrazmjerne štete civilima, poduzimanje koraka za provjeru ciljeva i smanjenje kolateralne štete, te osiguravanje da se upotreba sile smatra neophodnom i proporcionalnom u odnosu na vojni cilj. Owen smatra da su humanitarne posljedice operacije "Namjerna sila" jednako vidljive kao i njen diplomatski utjecaj. Po njemu, najveća lekcija naučena iz operacije "Namjerna sila" je ta da vojni zapovjednici mogu provoditi učinkovite zračne operacije na svim

¹³¹ Anthony M. Schinella, *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, 40.

¹³² Michael O. Beale, *Bombs Over Bosnia: The Role of Airpower in Bosnia-Herzegovina*, 44.

¹³³ Kurt F. Miller, *Deny Flight and Deliberate Force: An Effective Use of Airpower?*, 53-54.

nivoima borbe pod uvjetima humanitarnih ograničenja, ali pod uvjetom da imaju veliku vojnu prednost. Druga lekcija je da je strategijski uspjeh u operacijama održavanja mira ovisan o nametanju humanitarnih ograničenja vojnim operacijama. Humanitarna ograničenja nisu narušila sposobnost NATO-a da učinkovito obavlja svoje dužnosti, što se, prema Owen, dokazuje brzim uspjehom kampanje i malim brojem kolateralnih žrtava. Na operativnom nivou humanitarna ograničenja bila su čak i ključna za uspjeh, jer bi bilo kakav veliki incident sa civilnim žrtvama mogao oslabiti politički koheziju NATO-a i odlučnost da se operacija nastavi.¹³⁴

Koalicioni napor ili američki show?

Od početka, “Namjerna sila” bila je NATO operacija ujedinjene avijacije SAD-a, Francuske, Španije, Velike Britanije, Italije, Holandije, Turske i Njemačke. SAD su izvršile otprilike dvije trećine svih letova. Američki avioni su izbacili 622 od 708 upotrijebljenih preciznih oružja, ali samo 12 od 318 nepreciznih. Ostalo precizno oružje izbacile su Francuska, Španija i Velika Britanija. Posmatrano sa strane, “Namjerna sila” je davala izgled istinskog koalicionog napora. Međutim, Owen je u svojoj knjizi postavio pitanje da li je to zaista bio istinski koalicioni napor ili ipak američki show? Nekoliko viših oficira Ujedinjenog centra za zračno zapovjedništvo (COAC) operaciju su vidjeli kao način za približavanje Amerike i njihovih saveznika. Ipak, drugi oficiri smatrali su da su Amerikanci preuzeli glavnu riječ i da su oni vodili većinu operacije. Zašto su Amerikanci bili na većini ključnih pozicija oni su objašnjavali činjenicom da niko drugi nije htio popuniti te pozicije.¹³⁵

Ustvari, nacionalni identiteti komandanata pozicioniranih u NATO alijansi je pažljivo osmišljena politička odluka, a za operacije u Bosni i Hercegovini postojao je *de facto* sveamerički lanac zračne komande NATO-a.¹³⁶ Ovo se može objasniti nekoliko činjenica koje su doprinijele američkom vodstvu tokom operacije. Prvo, Sjedinjene Američke Države su bile vojno najmoćnija članica NATO-a, sa izuzetnim resursima i sposobnostima za vojne operacije. Njihova vojna moć omogućila je pružanje snažne vazdušne podrške, obavještajne informacije, logističku podršku i druge ključne resurse tokom operacije. Drugo, u okviru NATO-a, SAD obično preuzimaju vodeću ulogu u komandnom lancu, a NATO komandant je često iz

¹³⁴ Robert C. Owen, *Operation Deliberate Force: A Case Study on Humanitarian Constraints in Aerospace Warfare*, 68.

¹³⁵ Robert C. Owen, *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, 164.

¹³⁶ Isto, 91.

američkih redova. Ovo znači da su američke vojne snage bile centralno uključene u planiranje i izvođenje operacija. Treće, SAD su imale snažan interes za očuvanje stabilnosti u Evropi nakon kraja Hladnog rata, a sukobi na Balkanu, uključujući rat u Bosni i Hercegovini, predstavljali su ozbiljnu prijetnju po regionalnu stabilnost. Kao rezultat toga, američka vlada je preuzela vodeću ulogu u pružanju podrške i rješavanju sukoba u Bosni i Hercegovini. Odluka o “američkom vodstvu” u operaciji "Namjerna sila" bila je takođe u skladu s politikom intervencionizma koju su često sprovodile Sjedinjene Američke Države. Američka vlada često se angažovala u humanitarnim i vojnim intervencijama širom svijeta, kao dio svoje vanjske politike. Važno je napomenuti da su operacije NATO-a, uključujući i operaciju "Namjerna sila", obično zasnovane na konsenzusu među članicama saveza. Iako su SAD preuzele vodeću ulogu, odluke i akcije bile su pažljivo razmotrene i usklađene među saveznicima.

“Namjerna sila” u kulturi sjećanja

Kultura sjećanja predstavlja suštinski koncept unutar historiografije i društvenih nauka koji se bavi načinom na koji se društva i zajednice prisjećaju prošlih događaja, interpretiraju ih i prenose na buduće generacije. Ovaj pojam se često koristi u kontekstu proučavanja istorijskog pamćenja i konstrukcije kolektivne prošlosti.¹³⁷ Kultura sjećanja u kontekstu operacije "Namjerna sila" 1995. godine u Bosni i Hercegovini predstavlja duboko ukorijenjeni skup vrijednosti, interpretacija i narativa koji su oblikovali kolektivno pamćenje o ovom značajnom događaju.

Operacija "Namjerna sila" 1995. godine, iako značajan događaj u historijskom kontekstu Bosne i Hercegovine, izgleda da nije duboko ukorijenjena u kolektivnoj svijesti bošnjačke i hrvatske strane. Ovo relativno slabije prisustvo u kolektivnom pamćenju može se donekle objasniti raznim faktorima koji su oblikovali percepciju i prioritete ovih zajednica. Jedan od ključnih razloga može biti prisutnost ranijih genocidnih događaja tokom rata, kao što je genocid u Srebrenici 1995. godine. Ovaj događaj je ostavio trajne i duboko emotivne ožiljke na narode Bosne i Hercegovine, te se stoga može desiti da se operacija "Namjerna sila" smatra manje važnom u poređenju s tim težim i sveobuhvatnijim stradanjem. Također, neki pripadnici ovih zajednica možda ne percipiraju operaciju "Namjerna sila" kao presudan faktor u okončanju rata, s obzirom na veći naglasak koji se stavlja na vojne operacije bosnjačke i hrvatske pješadije. Osim toga, nedovoljno prisustvo ovog događaja u literaturi, medijima i

¹³⁷ Jan Assmann, *Kulturno pamćenje: Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Vrijeme, Zenica, 2005, 35-36.

javnim raspravama također može doprinijeti tome da operacija "Namjerna sila" nije široko poznata ili prepoznata. Odsustvo dubljih analiza, knjiga ili članaka koji bi se bavili ovom operacijom može rezultirati ograničenim znanjem o njoj čak i među obrazovanim pripadnicima zajednica. Ukupno gledano, razlozi za relativno nisko prisustvo operacije "Namjerna sila" u kolektivnoj svijesti bosnjačke i hrvatske strane su složeni i uključuju pitanja prioriteta, emotivnog fokusa na teže tragedije tokom rata, percipiranog uticaja te operacije na okončanje konflikta te nedostatka informacija i analiza koje bi je istraživale detaljnije.

U kontekstu kulture sjećanja, posebno je značajna pojava srpske mitomanije, koja se odražava kroz tendenciju reinterpetacije događaja kako bi se postigla željena narativna struktura. Ovo se posebno vidi u pokušaju da se preokrene perspektiva, prikazujući bosanske Srbe kao žrtve umjesto kao aktere sukoba. Mitomanija je rezultirala izobličenjem činjenica i manipulacijom historijskim događajima kako bi se stvorila slika Srba kao napadnutih od strane "NATO agresora", zanemarujući njihovu ulogu u ratu i kontekst operacije "Namjerna sila". Ovaj reinterpetirani narativ se intenzivirao tokom vremena, s tendencijom da se stvori kolektivno pamćenje koje ističe srpsku patnju i nepravdu, a minimizira ili ignoriše drugačije perspektive. Ovaj pristup je, između ostalog, doveo do toga da se od 2019. godine 9. septembar obilježava kao Dan sjećanja na žrtve NATO bombardovanja, čime se naglašava srpska žrtva i negativno prikazuje intervencija.¹³⁸ Glavna tačka ovog narativa je tvrdnja da je tokom operacije "Namjerna sila" bačeno značajno količina osiromašenog uranijuma, što se ističe kao osnova za razvoj duboko ukorijenjenog "mučeničkog mita" među bosanskim Srbima. U ovoj interpretaciji, posebno se naglašava da je oko 3 tone osiromašenog uranijuma pušteno tokom bombardovanja. Ova brojka se često koristi kako bi se stvorila emotivna reakcija i istakla ozbiljnost tragedije koja je, prema ovom viđenju, zadesila srpski narod tokom operacije. Posebno su izdvojena mjesta koja su, prema ovom narativu, pretrpjela najintenzivnije bombardovanje. To uključuje tadašnje Srpsko Sarajevo, Vogošću, Hadžiće, skladište naoružanja i municije u Žunovnici, te položaje Vojske Republike Srpske na Gavrića brdu. Ova mjesta postaju simboli patnje i nepravde, čime se dodatno podupire srpski mitski narativ o žrtvama.¹³⁹ O bombardovanju osiromašenim uranijumom srpski političari raspravljaju i u 2023. godini. Na nedavno održanom okruglom stolu NSRS-a, tema posljedica bombardovanja osiromašenim uranijumom je ponovno stavljena u fokus. Okrugli sto je poslužio kao platforma za izražavanje ne samo medicinskih posljedica, već i političke i moralne odgovornosti.

¹³⁸ <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=525800> (29.8.2023.)

¹³⁹ <https://mondo.rs/Info/EX-YU/a1177915/Republika-Srpska-osiromaseni-uranijum.html> (29.8.2023.)

Predsjednik Narodne skupštine Republike Srpske, Nenad Stevandić, istakao je da je višestruko dokazano da NATO bombardovanje osiromašenim uranijumom izaziva karcinome i smrt ljudi.¹⁴⁰ Ovaj okrugli sto imao je za cilj da održi temu prisutnom u javnom diskursu i da zahtijeva odgovornost zemalja i pojedinaca za posljedice ovakvih postupaka.

Prema izvještaju Ujedinjenih nacija iz 2003. godine, nema dokaza da su zdravstveni problemi lokalnog stanovništva u Bosni i Hercegovini rezultat upotrebe municije sa osiromašenim uranijumom.¹⁴¹ Ova tvrdnja dodatno je podržana ranijim istraživanjem Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) iz 2001. godine, koje je zaključilo da "nema dokaza o značajnom riziku za ljudsko zdravlje od izloženosti osiromašenom uranijumu."¹⁴² Razumijevanje razloga zbog kojih bi Srbi mogli preuveličavati zdravstvene probleme povezane s osiromašenim uranijumom, iako je dokazano da njihove tvrdnje nisu istinite, je u suštini jednostavno. Veliku ulogu igraju percepcija rizika, politički interesi, medijska pokrivenost, te društveni i kulturni faktori. Ljudi često interpretiraju rizike na različite načine, a neki rizici mogu izgledati veći nego što stvarno jesu, posebno kada su povezani s nepoznatim ili zastrašujućim konceptima kao što je radijacija. Drugo, ponekad politički lideri ili grupe mogu koristiti pitanja poput ovog da bi potaknuli strah ili napetost među populacijom, ili da bi postigli određene političke ciljeve. Treće, medijska pokrivenost može oblikovati javno mišljenje. Ako se priče o zdravstvenim rizicima od osiromašenog uranijuma često pojavljuju u medijima, ljudi mogu početi percipirati taj rizik kao veći nego što stvarno jeste. Važno je napomenuti da ne postoje novija istraživanja koja bi eksplicitno potvrdila dugoročne posljedice na zdravlje stanovništva povezane s izloženošću osiromašenom uranijumu.

¹⁴⁰ <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=512683> (29.8.2023.)

¹⁴¹ <https://reliefweb.int/report/bosnia-and-herzegovina/depleted-uranium-bosnia-and-herzegovina-post-conflict-environmental> (29.8.2023.)

¹⁴² Zosia Kmietowicz, WHO Calls for Closer Monitoring of Health Risk from Depleted Uranium," *BMJ*, 323, no. 7313, 2001, 592.

Dejtonski sporazum i završetak rata u Bosni i Hercegovini

Uprkos vojnom uspjehu operacije “Namjerna sila”, bilo je jasno da dugoročno rješenje za Bosnu i Hercegovinu zahtijeva širi, diplomatski pristup. Operacija “Namjerna sila” bila je prelazna faza, često viđena kao ključni trenutak koji je stvorio okolnosti za uspostavljanje mira putem pregovora. Ovaj prelaz između međunarodne vojne intervencije i diplomatskih pregovora označio je period u kojem su ključni akteri, uključujući međunarodne posrednike i lidere sukobljenih strana, morali pronaći zajednički jezik kako bi osigurali trajan mir. U tom kontekstu, Dejtonski sporazum, potpisan u decembru 1995. godine, predstavljao je ključni dokument koji je formalizirao završetak rata i postavio temelje za novi politički poredak u Bosni i Hercegovini.

Pisanje nacрта Dejtonskog mirovnog sporazuma počelo je krajem septembra i trajalo do 15. oktobra kada je završena prva verzija. Sedam aneksa prvobitne verzije Dejtonskog sporazuma obuhvatala su:

1. prestanak neprijateljstava,
2. ustavna struktura,
3. arbitražni sud,
4. komisija za ljudska prava,
5. komisija za izbjeglice i raseljene osobe,
6. komisija za očuvanje nacionalnih spomenika,
7. politička primjena mirovnog rješenja.¹⁴³

Nakon operacije “Namjerna sila”, vlade Bosne i Hercegovine, Srbije i Hrvatske su se složile oko direktnih pregovora u SAD-u kako bi se približile mirnom sporazumu. Za lokaciju je odabrana američka zračna baza Wright-Patterson u Daytonu, Ohio. Odabir baze u Daytonu ima određenu povezanost i sa ranijim mirovnim pregovorima kojima su posredovali Amerikanci. Naime, profesor Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, Hamza Karčić, napravio je svojevrsnu paralelu Camp Davidskih sporazuma iz 1978. i Dejtonskog sporazuma iz 1995. godine te otkrio neke sličnosti u kontekstu posredovanja treće strane. Naime, oba samita pružila su okruženje pogodno za posredovanje treće strane, s ograničenjima za pregovaračke strane u

¹⁴³ Derek H. Chollet, *The Road to the Dayton Accords: A Study of American Statecraft*, Palgrave Macmillan, London, 2013, 125.

komunikaciji s medijima kako bi se minimiziralo curenje informacija.¹⁴⁴ Predsjednik Clinton se sastao sa Tuđmanom i Izetbegovićem u Waldorf-Astoria hotelu u New Yorku 24. oktobra i to je bio njegov jedini sastanak sa balkanskim zvaničnicima tokom ovog perioda.¹⁴⁵

Richard Holbrooke je bio glavni američki pregovarač tokom mirovnih pregovora. On je imao jasan usmjeren prema jasnom američkom interesu - okončati nasilje u najkraćem mogućem roku. Rat u Bosni predstavljao je teret za Clintonovu vanjsku politiku i prijetio izliti se u izbore 1996. godine. Strategija glavnog američkog pregovarača bila je uključivanje strana u rješavanje prvo lakših pitanja, kako bi izgradio povjerenje i povećao svoj ugled kao posrednik. Bilo je jasno da je pitanje teritorija - ključno pitanje - ostavljeno za rješavanje u kasnijoj fazi.¹⁴⁶

Delegacije su stigle na Wright-Patterson vojnu bazu popodne 31. oktobra, a pregovori su počeli ručkom u hotelu Hope 1. novembra. Zatim je održana plenarna sjednica na kojoj su govorili američki državni sekretar Warren Christopher, švedski političar Carl Bildt koji je imao ulogu Specijalnog predstavnika Evropske unije za bivšu Jugoslaviju te Franjo Tuđman, Slobodan Milošević i Alija Izetbegović.¹⁴⁷ Ključna poruka iz pozdravnog govora državnog sekretara Warrena Christophera bila je da bi, kako bi se postigao trajni mir, Bosna i Hercegovina morala ostati ujedinjena država s međunarodno priznatim granicama i kao jedinstveni subjekt u međunarodnom pravu.

Delegaciju Bosne i Hercegovine na čelu sa Alijom Izetbegovićem su činili Haris Silajdžić, Krešimir Zubak, Jadranko Prlić, Miro Lazović, Ivo Komšić i Muhamed Šaćirbegović. Tuđmana je zanimalo samo da vrati istočnu Slavoniju. Američki obavještajci izvijestili su da će Tuđman vjerovatno podržati stvaranje Federacije BiH kao "manje od dva zla". Milošević je najviše bio pod pritiskom kako međunarodne zajednice, tako i vlastitog naroda. Izetbegović nije bio naročito zagrijan za okončanje rata jer su njegovi vojnici upravo počeli da nižu vojne uspjehe i oslobađaju izgubljene teritorije.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Hamza Karičić, *Camp David and Dayton: Comparing Jimmy Carter and Richard Holbrooke as Mediators*, 2-4

¹⁴⁵ Derek H. Chollet, *The Road to the Dayton Accords: A Study of American Statecraft*, 121-122.

¹⁴⁶ Hamza Karičić, *Camp David and Dayton: Comparing Jimmy Carter and Richard Holbrooke as Mediators*, 7.

¹⁴⁷ Faris Nanić, *Alija Izetbegović: Kratka biografija*, Fondacija "Alija Izetbegović", Sarajevo, 2017, 128.

¹⁴⁸ Derek H. Chollet, *The Road to the Dayton Accords: A Study of American Statecraft*, 136-137.

Prvo se morao srediti hrvatsko-bošnjački savez. Tako je petog novembra potpisan Sporazum o jačanju Federacije BiH koji je podrazumijevao ukidanje tzv HZH-B, razdvajanje funkcije Vlade RBiH i Vlade FBiH, gašenje lokalne civilne vlasti bosanskih Hrvata, prenos funkcija u nadležnost Vlade FBiH, da se donesu zakoni o policiji i ujedinjenju vojnih snaga, da Mostar bude jedinstven grad pod kontrolom jednog općinskog vijeća.¹⁴⁹ Holbrooke je povjerio Nijemcu Michaelu Steineru zadatak izgradnje strukture Federacije. Nakon što je usaglasio razlike između Bošnjaka i Hrvata, 10. novembra 1995. godine Steiner je uspio osigurati sporazum koji potvrđuje Federaciju, a potpisnici su Alija Izetbegović, potpredsjednik FBiH Krešimir Zubak, predsjednik Vlade Haris Silajdžić, predsjednik Vlade Jadranko Prlić, poslanik SAD-a Richard Holbrooke, poslanik Njemačke Wolfgang Ischinger, poslanik Španije Fernandez de la Pena i šef misije EU u Mostaru Hans Košnik. Franjo Tuđman je potpisao da podržava Sporazum. Hrvati su pristali odreći se Herceg-Bosne, dok je Vlada Bosne i Hercegovine pristala prenijeti ovlasti Vladi Federacije.¹⁵⁰

Holbrooke, koji je i tokom same operacije „Namjerna sila“ pojednostavio proces donošenja odluka unutar SAD-a, NATO-a i EU u vezi s Bosnom eliminirajući je visoko ometajući *dual-key* mehanizam, a na Daytonu je dodatno pojednostavio proces. Iako je Holbrooke inicijalno bio uključen u raspravu o nacrtima priloga s Kontakt grupom, do sedmog dana zaključio je da je to neučinkovit napor. Prešao je na jedan-na-jedan sastanke s Izetbegovićem i Miloševićem te je dogovorio da dva politička lidera vode privatni dijalog pod nadzorom SAD-a.¹⁵¹ Ključna komponenta Holbrookeove strategije pojednostavljenja u oba slučaja bilo je smanjenje broja aktera.

Kroz "*Patriarch Paper*"¹⁵², bosanski Srbi su bili zastupljeni na Daytonu preko Miloševića. Kako bi izbalansirao srpski položaj, Holbrooke je podržao jačanje bošnjačko-hrvatske federacije. Iako je nametnuo pravila za Dayton, Holbrooke je bio svjestan da će se interesi Hrvatske lakše ostvariti, te nije prigovorio kada je Tuđman napustio Dayton drugog dana kako bi se vratio u Hrvatsku zbog nacionalnih izbora. Smanjenje broja aktera bila je Holbrookeova koalicijska strategija, ali je prepoznao vrijednost kada je novi - i potencijalno

¹⁴⁹ Fikret Muslimović, *Alija Izetbegović u vanjskoj politici Bosne i Hercegovine 1990-2003.*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2023, 486.

¹⁵⁰ Zijad Šehić, *Pax Americana: The Republic of Bosnia and Herzegovina and International Diplomacy from the Washington to the Dayton Peace Agreement (18 March 1994 – 21 November 1995)*, 284-286.

¹⁵¹ Richard Holbrooke, *To End a War*, 265.

¹⁵² Ovaj dokument, potpisan u prisustvu apostolskog patrijarha Srpske pravoslavne crkve i biskupa Vojvodine, davao je Miloševiću ovlaštenje da vodi šesteročlani pregovarački tim.

konstruktivan - akter uveden na Dayton. Richard Perle, bivši pomoćnik ministra obrane za vrijeme Reagana, pridružio se pregovaračima kao savjetnik za vojna pitanja. Obojica su podržavala jaču ulogu Snaga za provedbu u Bosni. Postojala je još jedna dimenzija Perleove prisutnosti - Holbrooke je računao da bi Perleovo sudjelovanje moglo neutralizirati njegove kritike administracije Clintona u pogledu Bosne i Hercegovine.¹⁵³ Međunarodna zajednica smatrala je da je neophodno imati i civilnog koordinatora koji će nadzirati mirovne pregovore.

Nakon sporazuma o Federaciji Bosne i Hercegovine, sljedećih deset dana pregovaralo se o razgraničenjima entiteta, koridorima i procentima teritorija. Pregovori o granicama - najspornijem pitanju - između bosanske i srpske delegacije započeli su osmog dana. Neuspjeh sastanka da postigne bilo kakve rezultate tog dana nagnao je Holbrookea da odustane od sazivanja takvih sastanaka i umjesto toga odabere šatl pregovore između delegacija. Četrnaestog dana ponovljena je usredotočenost na pregovore o statusu Sarajeva i granicama. Karta je konačno riješena tek na samom kraju, dok je ključni problem - status grada Brčko - ostavljen da ga odluči međunarodni arbitar.¹⁵⁴ Osamnaestog dana pregovora Milošević je "odustao" od Sarajeva, a samo je dio naselja Dobrinja ostao u drugom entitetu. Zatim je Milošević prihvatio i arbitražu za status Brčkog.¹⁵⁵

Daytonski mirovni sporazum postignut je 21. novembra 1995. godine nakon trosedmičnih pregovora. Bio je to obiman dokument od 150 stranica i 102 mape, ratificiran Pariškim sporazumom 14. decembra 1995. godine. Uključivao je Opći sporazum o miru u Bosni i Hercegovini s jedanaest priloga koji su odredili njegovu provedbu. Precizna priroda sporazuma bila je manje važna Holbrookeu, koji se manje fokusirao na njegovu dugoročnu održivost. Bill Clinton je 21.11.1995. pred mnogobrojnim novinarima u dvorištu Bijele kuće objavio da je Sporazum o miru u BiH postignut. Ta vijest iznenadila je stanovnike Bosne i Hercegovine koji su dobili potpuno suprotne informacije o propasti pregovora. Tri sata nakon službene izjave obavljena je ceremonija parafiranja Sporazuma na kojoj su govorili Christopher, Bildt, Ivanov, Holbrooke, Milošević, Tuđman i Izetbegović.¹⁵⁶ Dejtonski sporazum bio je osnova da Predsjedništvo RBiH 22. decembra 1995. godine donese "Odluku o ukidanju ratnog stanja". Time je zvanično završen rat u Bosni i Hercegovini.

¹⁵³ Hamza Karičić, *Camp David and Dayton: Comparing Jimmy Carter and Richard Holbrooke as Mediators*, 9-10.

¹⁵⁴ Isto, 13.

¹⁵⁵ Faris Nanić, *Alija Izetbegović: Kratka biografija*, 130.

¹⁵⁶ Fikret Muslimović, *Alija Izetbegović u vanjskoj politici Bosne i Hercegovine 1990-2003.*, 522.

ZAKLJUČAK

Zaključak ovog magistarskog rada osvrnut će se na ključne nalaze i implikacije operacije "Namjerna sila" u kontekstu njenog utjecaja na okončanje rata u Bosni i Hercegovini. Kroz analizu političkih, vojnih i društvenih faktora koji su oblikovali ovaj period historije, istraženo je kako su akcije vođene tokom operacije "Namjerna sila" utjecale na dinamiku sukoba i na konačni ishod rata.

Diplomatski napori za postizanje mira u Bosni i Hercegovini suočavali su se s brojnim izazovima, često zbog dubokih podjela i nepovjerenja među etničkim i političkim grupama. Raniji mirovni planovi poput Carrington-Cutileirovog sporazuma i Vance-Owenovog plana nisu uspjeli postići konsenzus među svim stranama u sukobu. Bosanski Srbi odbili su mnoge od ovih planova, ne želeći se odreći osvojenih teritorija. Nedostatak dogovora i neprihvatanje mirovnih prijedloga od strane svih strana doprinijeli su produbljivanju sukoba i otežali put ka mirnom rješenju. Napori međunarodne zajednice, uključujući formiranje Balkanske kontakt grupe i ekonomske sankcije protiv Srbije, imali su ograničen uspjeh u iznalaženju trajnog rješenja. Intervencija NATO-a kroz operaciju "*Deny Flight*" pokazala je ograničenja u primjeni sile, posebno zbog složenih političkih dinamika i protivljenja unutar samog NATO-a.

Situacija u Bosni i Hercegovini neposredno uoči operacije "Namjerna sila" bila je obilježena eskalacijom sukoba i strašnim zločinima koje su činile zaraćene strane, posebno srpske snage koje su izvršile genocid u Srebrenici i Žepi. Međunarodna zajednica, pretežno vođena NATO-om i UN-om, suočila se s teškom odlukom o tome kako odgovoriti na ove stravične događaje. Napadi na sigurne zone poput Srebrenice i Žepe označili su kraj iluzije da će međunarodna zajednica uspjeti zaštititi civilno stanovništvo u Bosni i Hercegovini. Osim toga, događaji poput granatiranja tržnice Markale u Sarajevu pokazali su da su srpske snage nastavile s brutalnim napadima na civile, što je dodatno pritisnulo međunarodnu zajednicu da djeluje. Operacija "Namjerna sila" pokrenuta je kao odgovor na ove zločine i kao pokušaj da se zaustavi dalje krvoproliće. Odluka o izvođenju zračnih udara pod vodstvom NATO-a označila je prekretnicu u međunarodnoj intervenciji u Bosni i Hercegovini, s jasnom namjerom da se zaštiti civilno stanovništvo i spriječe dalji zločini. Ipak, pitanja odgovornosti ostaju otvorena. Dok su neki optuživali pojedince poput Slobodana Miloševića i Radovana Karadžića za zločine koji su počinjeni, drugi su isticali odgovornost međunarodne zajednice, uključujući NATO i UN, za propuste u zaštiti civila i sprječavanju genocida. U konačnici, operacija "Namjerna sila" može se sagledati kao pokušaj međunarodne zajednice da preuzme

odgovornost za zaštitu civila i okončanje strašnih zločina u Bosni i Hercegovini. Međutim, ostaje pitanje jesu li ti napori bili dovoljni i jesu li donijeli pravdu žrtvama rata u ovoj zemlji.

Zračna flota NATO-a, iako mala u poređenju s obimnim zračnim operacijama koje se danas izvode širom svijeta, pokazala je izuzetnu efikasnost u postizanju ciljeva operacije "Namjerna sila". Američki avioni, uključujući avione za suzbijanje neprijateljske protivvazdušne odbrane, odigrali su ključnu ulogu u uspješnosti operacije. Upotreba precizne vođene municije bila je od vitalnog značaja za izbjegavanje civilnih žrtava i postizanje željenih rezultata. Taktički okvir operacije "Namjerna sila" obuhvatio je širok spektar misija, uključujući borbeno patroliranje, blisku zračnu podršku, napade na vojne i civilne ciljeve, suzbijanje neprijateljske protivvazdušne odbrane i druge. Kroz precizno planiranje i koordinaciju, NATO je uspio ostvariti svoje ciljeve u skladu s rezolucijama UN-a i zaštitu sigurnost civilnog stanovništva. Važno je istaknuti da su ciljevi operacije "Namjerna sila" bili usko povezani s političkim i diplomatskim naporima za postizanje stabilnosti i mira u regiji. Operacija je imala za cilj ne samo suzbijanje vojnih kapaciteta agresora, već i poticanje pregovora i postizanje političkog rješenja sukoba.

Prije početka operacije, postojala je nesigurnost u međunarodnoj zajednici o budućnosti Bosne i Hercegovine nakon rata. To je ilustrirano kroz nedoumice u pregovorima između Richarda Holbrookea i Alije Izetbegovića, gdje je postavljeno pitanje o modelu državnog uređenja zemlje. Ipak, izostanak napretka u pregovorima i odlučnost bosanskih Srba da ne ispune zahtjeve UN-a doveli su do pokretanja operacije "Namjerna sila" 30. augusta 1995. godine. Prvi dani operacije karakterizirani su intenzivnim zračnim napadima NATO-a na vojne ciljeve bosanskih Srba u okolini Sarajeva. Iako su postojali izazovi poput kišnog vremena i tehničkih problema, napadi su postizali određeni uspjeh u oštećenju srpskih komunikacijskih mreža i vojnih infrastruktura. Međutim, napori za postizanje dogovora sa bosanskim Srbima za privremeni prekid operacije nisu urodili plodom, što je dovelo do nastavka zračnih udara. NATO-ova odluka da upotrebi krstareće rakete Tomahawk u blizini Banja Luke dodatno je eskalirala sukob i produbila napetosti između NATO-a i srpskih vlasti. Nakon razmatranja situacije, bosanski Srbi su shvatili da su izolirani i suočeni sa snažnim vojnim pritiskom, što ih je navelo na pregovore i pristanak na povlačenje teškog naoružanja iz okoline Sarajeva. Odluka da se operacija "Namjerna sila" zaustavi dolazi nakon potvrde da su srpske snage počele s povlačenjem oružja.

Operacije na kopnu za vrijeme i poslije "Namjerne sile" obilježene su koordiniranim napadima Armije Republike Bosne i Hercegovine, Hrvatskog vijeća obrane i Hrvatske vojske, što je rezultiralo značajnim porazima za srpske snage. Ključna operacija bila je "Maestral", vođena od 8. do 17. septembra 1995. godine, koja je oslobodila veliki dio zapadne Bosne. Ova operacija je promijenila tok rata, jer su kombinovane snage Hrvatske vojske i bosanskih Hrvata brzo napredovale, oslobađajući gradove poput Jajca i Drvara. Paralelno s tim, Armija Bosne i Hercegovine izvela je tri istovremene ofanzive, oslobađajući značajne teritorije na planini Ozren, Donjem Vakufu i Bihaćkom džepu. Rezultat operacije "Maestral" bio je razbijanje srpskih snaga, uništavanje infrastrukture i komandnog sistema, te približavanje ARBiH Banja Luci. Međunarodna zajednica intervenirala je kako bi ograničila napredovanje snaga HVO-a i ARBiH prema Banja Luci, strahujući od osвете, masovnih izbjeglica i ugrožavanja diplomatskih napora za postizanje mira. Operacija "Sana 95", koja je trebala osloboditi Sanski Most, prekinuta je potpisivanjem Daytonskog mirovnog sporazuma, označavajući tako kraj rata.

Operacija "Namjerna sila" odnosno bombardovanje je trajalo 11 dana i uključivala je 3515 naleta aviona, od kojih je korišteno 1026 jedinica municije, od čega je 708 bilo precizno- navođena. Rezultati operacije pokazali su da je 76% meta pretrpjelo umjerena do teška oštećenja. Dok su neki stručnjaci smatrali da operacija nije imala značajan utjecaj na okončanje rata u Bosni i Hercegovini, drugi su istakli ekonomičnost i relativnu brzinu postizanja ciljeva. Analizirani su i faktori koji su mogli povećati efikasnost operacije, poput optimizacije komandne strukture i ubrzanja procesa odobravanja vazdušnih napada. Uočena je i dinamika međunarodnih odnosa i uloga Sjedinjenih Američkih Država u vođenju operacije. Iako je operacija formalno bila NATO-ov koalicioni napor, američki uticaj je bio dominantan, što je dovelo do pitanja da li je to zaista bio koalicioni napor ili je više ličio na američki show. Dok je za bošnjačku i hrvatsku stranu ova operacija možda manje važna u odnosu na druge tragedije tokom rata, za srpsku stranu ona je postala predmet mitomanije i reinterpretacije historijskih činjenica kako bi se naglasila srpska žrtva i negativno prikazala intervencija NATO-a. Tu se prije svega ističu tvrdnje o upotrebi osiromašenog uranijuma i njegovim navodnim dugoročnim zdravstvenim posljedicama. Dok nema pouzdanih dokaza koji potvrđuju ove tvrdnje, one su ipak postale važan dio srpskog narativa o operaciji "Namjerna sila".

LITERATURA

Izvori

1. United Nations, "Chapter VII: Action with Respect to Threats to the Peace, Breaches of the Peace, and Acts of Aggression", *Charter of the United Nations*, Article 39, <https://legal.un.org/repertory/art39.shtml>
2. United Nations, "Chapter VII: Action with Respect to Threats to the Peace, Breaches of the Peace, and Acts of Aggression", *Charter of the United Nations*, Article 42, <https://legal.un.org/repertory/art42.shtml>
3. United Nations Security Council, *Resolution 713 (1991) / adopted by the Security Council at its 3009th meeting, on 25 September 1991*, <https://digitallibrary.un.org/record/126827?v=pdf>
4. United Nations Security Council, *Resolution 713 (1991) / adopted by the Security Council at its 3009th meeting, on 25 September 1991*, <https://digitallibrary.un.org/record/151454?v=pdf>
5. Cohen, Roger: *U.S. Peace Effort in Bosnia Withers Under Serb Attack*, The New York Times, New York, 1994. <https://www.nytimes.com/1994/04/06/world/us-peace-effort-in-bosnia-withers-under-serb-attack.html>
6. Traynor, Ian: *Serbian Forces Overrun UN Safe Haven of Srebrenica*, The Guardian, London, 1995. <https://www.theguardian.com/world/1995/jul/12/warcrimes.balkans>
7. Power, Samantha: *Bosnian Serbs Seize Safe Area*, The Washington Post, Washington, 1995. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1995/07/12/bosnian-serbs-seize-safe-area/a1e38168-e47f-42a2-bc0f-d8cb8f428984/>
8. *1995-07-20A, NSC Paper re Bosnia Endgame Strategy*, Clinton Presidential Library & Museum, Little Rock, 1995. <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/12499>.
9. United Nations Security Council, *Security Council Resolution 1016 (1995) on Military and Humanitarian Situation in BiH*, 1995. <https://www.ohr.int/un-security-council-resolution-1016-1995-on-military-and-humanitarian-situation-in-bih-3/>.

10. Kmietowicz, Zosia: "WHO Calls for Closer Monitoring of Health Risk from Depleted Uranium," *BMJ* 323, no. 7313, 592, 2001.
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1172925/>

Literatura

1. Assmann, Jan: *Kulturno pamćenje: Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Vrijeme, Zenica, 2005.
2. Bahto, Hamid: *Sa braniocima Sarajeva i Goražda*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2008.
3. Barić, Robert: *Operacija Allied Force i ograničenja zračne moći*, Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Zagreb, 2002.
4. Begić, Kasim I. *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma: 1991-1996.*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997.
5. Beale, Michael O: *Bombs Over Bosnia: The Role of Airpower in Bosnia-Herzegovina*, Air University Press, Maxwell Air Force Base, 1997.
6. Chinkin, Christine: *The Legality of NATO's Action in the Former Republic of Yugoslavia (FRY) under International Law*. *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 49, No. 4 (Oct., 2000), pp. 910-925. Cambridge University Press.
7. Chollet, Derek H.: *The Road to the Dayton Accords: A Study of American Statecraft*. Palgrave Macmillan, New York, 2005.
8. Čekić, Smail: *Dejtonski mirovni sporazum - legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2005.
9. Delić, Rasim: *Armija Republike Bosne i Hercegovine: Nastanak, razvoj i odbrana zemlje*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2008.
10. Degan, Vladimir-Đuro. "Opsada Sarajeva i pravna odgovornost Vijeća sigurnosti prema Povelji UN.", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli*, vol. 2, 2016.
11. Giba, Marijana: *Posthladnoratovska diplomacija prinude – Balkanski ratovi i „odmetnute” države: Bosna, Kosovo, Afganistan i Irak*, Libertas međunarodno sveučilište, Zagreb, 2017.
12. Gumzej, Jakov: *Od balvana do Dayton*, Mato Lovrak, Zagreb, 2000.
13. Harland, David: *Never Again: International Intervention in Bosnia and Herzegovina*, Centre for Humanitarian Dialogue, Ženeva, 2017.

14. Hendrickson, Ryan C.: *Crossing the Rubicon*, Eastern Illinois University, Charleston, 2005.
15. Holbrooke, Richard: *To End a War*, Random House, New York, 1998.
16. Izetbegović, Alija: *Sjećanja: Autobiografski zapis*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2001.
17. Karović, Merisa: "Masakr na Markalama, 5. februar 1994.", *Pregled: časopis Za društvena Pitanja*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 85–124, 2013.
18. Karović, Merisa: *Masakr ispred gradske tržnice Markale. 28. augusta 1995. godine*. Prilozi Instituta za istoriju, Sarajevo, 2013.
19. Karović–Babić, Merisa: "Formiranje Snaga za brze reakcije (RRF) od Pariskih konsultacija do napada na Srebrenicu." *Historijska traganja*, 373-407, 2020.
20. Kožljak, Alija. "Odluke i stavovi Vijeća sigurnosti UN-a o genocidu u Srebrenici", *Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995–2020: Uzroci, razmjere i posljedice*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2020.
21. Lambeth, Benjamin S: *NATO's Air War for Kosovo: A Strategic and Operational Assessment*. RAND Corporation, Santa Monica, 2001.
22. Lingo, Haris: *Odbrana Bihaća 1992–1995*, Fakultet političkih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2020.
23. Maniatis Spyros, Mills Alex, *The International and Comparative Law Quarterly*, Cambridge University Press, London, 2000.
24. Marić, Tokić: *Rješenje hrvatskog pitanja za europsku Bosnu i Hercegovinu*, HAZU BiH, Mostar, 2019.
25. Miller, Kurt F.: *Deny Flight and Deliberate Force: An Effective Use of Airpower?* Northern Arizona University, Flagstaff, 1997.
26. Mulagić, Elvedin: *Negiranje genocida nad Bošnjacima*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2014.
27. *NATO priručnik*, Brisel, Odjel za javnu diplomaciju NATO-a, Brisel, 2006.
28. Nanić, Faris: *Alija Izetbegović: Kratka biografija*, Fondacija "Alija Izetbegović", Sarajevo, 2017.
29. Nilsen, Kjell Arlid: *Milošević u ratu i u Haagu: Dokumentacija*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2013.
30. O'Connell, Mary Ellen: "Continuing Limits on UN Intervention in Civil War." *Indiana Law Journal*, vol. 67, no. 4, 903-934, 1992.

31. Omerović, Enis: "Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida: Izvor međunarodnih obaveza." *Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995–2020: Uzroci, razmjere i posljedice*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2020.
32. Owen, Robert C: *Operation Deliberate Force: A Case Study on Humanitarian Constraints in Aerospace Warfare*, Harvard Kennedy School, Cambridge, 2011.
33. Owen, Robert C. *Deliberate Force: A Case Study in Effective Air Campaigning*, Maxwell Air Force Base, Alabama: Air University Press, 2000.
34. Phillips, R. Cody. *The U.S. Army's Role in Peace Enforcement Operations, 1995-2004*, Center of Military History, Washington, 2005.
35. *Politički i vojni značaj odbrane Sarajeva 1992.-1995.* Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije održane 29. februara i 1. marta 2012. u Sarajevu. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2012.
36. Ripley, Tim, *Operation Deliberate Force: The UN and NATO Campaign in Bosnia 1995.*, Centre for Defence and International Security Studies, Lancaster, 1999.
37. Robinson, Piers. "Misperception in Foreign Policy Making: Operation 'Deliberate Force' and the Ending of War in Bosnia." *Civil Wars*, vol. 4, no. 4, 115-126, 2001.
38. Schinella, Anthony M.: *Bombs without Boots: The Limits of Airpower*, Brookings Institution Press, Washington, 2019.
39. Softić, Sakib: "Uzroci i posljedice genocida nad Bošnjacima u istočnoj Bosni s naglaskom na zaštićenu zonu Srebrenica." *Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995–2020: Uzroci, razmjere i posljedice*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2020.
40. Šarić, Sabahudin: *Velikosrpska ideologija*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava: Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2018.
41. Šehić, Zijad: "Pax Americana: The Republic of Bosnia and Herzegovina and International Diplomacy from the Washington to the Dayton Peace Agreement (18 March 1994 – 21 November 1995)", *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija Umjetnosti, Arheologija)*, 7(2), 265–293, Sarajevo, 2022.
42. Tirpak, John A: "Deliberate Force", *Air Force Magazine*, vol. 80, no. 10, 22-29, 1997.
43. Turković. Bisera, *NATO od sigurnosnog saveza do savremenih izazova*, Centar za sigurnosne studije (CSS), Sarajevo, 2006.

Internet

1. "Before Dayton," *Wikipedia*,
https://en.wikipedia.org/wiki/Bosnian_War#/media/File:BeforeDayton.png
(pristupljeno 31. decembra 2022.).
2. Tim Ripley, *Operation Deliberate Force - Maps Part 2*, <http://timripley.co.uk/book-author/operation-deliberate-force/operation-deliberate-force-background/operation-deliberate-force-maps-part-2/> (pristupljeno 23. maja 2023.).
3. Tim Ripley, *Operation Deliberate Force - Maps Part 3*, <http://timripley.co.uk/book-author/operation-deliberate-force/operation-deliberate-force-background/operation-deliberate-force-maps-part-3/> (pristupljeno 21. juna 2023.).
4. "Western Bosnia - September-October 1995," *Wikipedia*,
https://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Sana#/media/File:Map_51_-_Western_Bosnia_-_September-October_1995.jpg (pristupljeno 21. juna 2023.).
5. Mondo, *Republika Srpska osiromašeni uranijum*, <https://mondo.rs/Info/EX-YU/a1177915/Republika-Srpska-osiromaseni-uranijum.html> (pristupljeno 31. decembra 2022.).
6. RTRS, *Obilježavanje Dana sjećanja na žrtve NATO bombardovanja u Republici Srpskoj (VIDEO)*, <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=525800> (pristupljeno 29. augusta 2023.).
7. RTRS, *Okrugli sto: Odgovorni da plate za bombardovanje osiromašenim uranijumom (VIDEO)*, <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=512683> (pristupljeno 29. augusta 2023.).
8. UNEP, *Depleted uranium in Bosnia and Herzegovina: Post-conflict environmental assessment*, <https://reliefweb.int/report/bosnia-and-herzegovina/depleted-uranium-bosnia-and-herzegovina-post-conflict-environmental> (pristupljeno 29. augusta 2023.).

Lista skraćenica

- **5 ATAF – Fifth Allied Tactical Air Force** (Peta saveznička taktička zračna snaga NATO-a)
- **AAA – Anti Aircraft Artillery** (Protuavionska artiljerija)
- **AF-SOUTH – Allied Forces Southern Europe** (Savezničke snage Južne Evrope)
- **AIRSOUTH - Allied Air Forces Southern Europe** (Savezničke zračne snage Južne Evrope)
- **APC – Armoured personnel carrier** (Oklopni transporter)
- **ARM – Anti-radiation missile** (Antiradijacijske rakete)
- **BSA – Brigade Support Area** (Područje podrške brigade)
- **CAS – Close air support** (Bliska zračna podrška)
- **CINCSOUTH - Commander-in-Chief Allied Forces Southern Europe** (Vrhovni komandant savezničkih snaga u Južnoj Evropi)
- **COAC – Combined Air Operation Centres** (Ujedinjeni centar za zračno zapovjedništvo)
- **HARM – High-speed anti-radiation missile** (Brze antiradijacijske rakete)
- **IADS – Integrated Air Defense System** (Integrirani sistem protivzračne odbrane)
- **IFOR – Implementation Force** (Snage za implementaciju)
- **IFV - Infantry Fighting Vehicle** (Borbeno vozilo pješništva)
- **MANPADS – Man-portable air defense system** (Prenosivi sistem protivzračne odbrane)
- **NATO - North Atlantic Treaty Organization** (Sjevernoatlantski savez)
- **PGM – Precision-guided munition** (Precizno vođeno streljivo)
- **RRF – Rapid Reaction Force** (Snage za brze reakcije)
- **SAM – Surface-to-air missile** (Raketni sistem zemlja-vazduh)
- **SACEUR - Supreme Allied Commander Europe** (Vrhovni komandant savezničkih snaga u Evropi)
- **SEAD – Suppression of Enemy Air Defenses** (Supresija neprijateljske protivzračne odbrane)
- **TLAM - Tomahawk Land Attack Missile** (*Tomahawk* raketa za kopneni napad)
- **UN – United Nations** (Ujedinjene nacije)

- **UNHCR – United Nations High Commissioner for Refugees** (Visoki povjerenik Ujedinjenih nacija za izbjeglice)
- **UNPROFOR – United Nations Protection Force** (Zaštitne Snage Ujedinjenih naroda)
- **UNSC – United Nations Security Council** (Vijeće sigurnosti UN-a)
- **UNSCR – United Nations Security Council resolution** (Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a)
- **WHO – World Health Organization** (Svjetska zdravstvena organizacija)